

KATI ERZSÉBET:

Társadalom és művelődés Werbőczy Hármas-
könyvében.

Szeged, 1922.

Diss. A 125

Egyénységi ki. alapján lényegmentes.

Diss.

A 125

A. M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUD. EGYET
BÖLCSESZET, NYELV- ÉS TÖRT. TUD. KARA
Érkezett 192² évi^{IX.} hó^{189.}n.
Iktató-szám:/192²/^{423.}
Előírat: Utóírat:

Kelt: Erzsébet. Doktori értekezése tárgyának
alapos, beható, gondos forrástanulmányával,
és műveltségtörténelmi munkáinakra bízós felbölgo-
zattal, valamint alaki és stílusi jelessejével
vel egyaránt megérdemelt, hogy summa cum
laude fokkal fogadjuk el díszeti tagozata alap-
ján. 1922 IX/28. S. Endreyi László

Társadalom és művelődés Werbőczy

Hármas könyvében.

Irta:

Katizs Erzsébet.

1922.

Diss.

A 125

B e v e z e t é s .

1. Werbőczy István élete.

Mikor és hol született Werbőczy? -Milyen egyetemen tanult? -Családi élete. - Kétszer nősült. -Politikai szereplése. -1492ben országgyűlési követ,majd 1502ben országbírói ítélőmester. -Az 1505 évi rákosi szereplése. - Nemzeti adót szavaznak neki. -A parasztlázadás idején és azután milyen magatartást tanúsított? - 1515ben Transilvaniensis protonotarius,1517ben személynök. -Diplomaciai szereplése. - Nagy vagyona tett szert. - 1525ben nádorré választják,de 10 hónap múlva megfosztják a nádori méltóságtól. - Zápolyai királysága idejében főkancellár. - Követségi utja. - 1541ben a török fenhatósága alatt lévő budai magyarok főbírája. - Halála. - Jellemzése

Werbőczy István a magyar nemzeti jognak első a leg nagyobb utmutatója,aki a művelődéstörténelemmel foglalkozóknak is értékes anyagot nyújtott. Nem lehet célm, ezen alkalommal, hogy életét itt részletesen tárgyaljam, mert az külön is megérdemelné, hogy valaki a pontos adatok felkutatásával határozott és kerek egészbe foglalja. Én csak a főbb eseményeket fogom elmondani.

Werbőczy életének kezdetéről nincsenek pontos adataink.1458-70 között született Werbőczön /:Ugocsa megyében:/ de születése helyéül Kerepecz községet /:Bereg megye:/ is említik, amit nem tartok valószínűnek.^{1.}

^{1.} Pallas Nagy Lexikona. 776.o.

Ösei eredetét visszaviszik Gyéssa és Szt. István koráig és Hunt-Pázmán germán nemzetségéből származtatják. Erre mutat a név használata. A család ágakra szakadása után részint a reá eső birtoktól vette az elnevezést pl. de Kerepecz, de Verböcz, stb; részint pedig az elődök nevét tartotta meg pl. de genere Hunt Pázmán Zovázdfy.¹² Édes apja Osvát felváltva használta a Werbőczy nevet a Kerepeczyvel. Osvát édes apja Barla szerezte meg az ugo-csa megyei Verböczön lévő nemesi udvarházat és birtokot. Etitől kezdve a család leginkább az új kuriában lakott és ebből következtetem, hogy irónk is itt született. Édes anyja a legtöbb életrajzírója szerint Deák Apollonia volt. Három fiu testvére közül egyiksem játszott különös szerepet. Gyermekevei ismeretlenek. Arról is eltérő adatok tudósítanak milyen egyetemeken nyerte tudós képzettségét. Járt a budai egyetemen, majd külföldre ment, tanult a bécsi, majd pedig a paduai vagy bolognai egyetemeken s onnan mint törvény-tanár tért haza. Fraknói Vilmos szerint a pozsonyi egyetemen végzett és nem járhatott clasz egyetemen, mivel nem tudott claszul és

¹² Ifj. Palugyay Imre: Werbőczy I. rövid életrajza. 1842. 4-5. l.

doktori címéről sem tudunk. A mester címet mindvégig használta. Jártas volt a bölcseseti, theologiai ismeretekben, történeti tudományokban; ismerte a római remek írókat és azonkívül a római, a kánoni és a hazai jogot. Tudott latinul görögül és németül. Életében sok kitüntetés érte úgy itthon, valamint a külföldön, de tartós örömben nem volt része. Családi élete sem volt szerencsés. Kétszer nősült. Első feleségét Katalinnak hívták. Azonban azt már nem tudjuk biztosan, hogy Werbőczy hü pártfogójának és fogadott apjának Szoby Mihálynak volt-e a leánya. Első házasságából hat gyermek született, négy fiú és két leány. Ezt pontosan tudjuk, mert Werbőczy saját kezével bejegyezte családjá összes tagjainak nevét Rómában a Szentlélek társulat anyakönyvébe. /1519/

Három fiát pár év alatt elvesztette s csak Imre a legkisebb maradt életben, aki Tolna megye főispánja volt. Erzsébet nevű leányától származott hatod iziglen Lorántffy Zsuzsánna, azonkívül a gróf Aspermont család is. 1527-ben halt meg az első felesége. 1534-ben nősült másodszor. Szerencsen János főispán özvegyét szekerősi

1. Fraknói: "Werbőczy élete" a Magy. Történelmi életrajzok 1899: XV. évf. 11. 10-11. o.

Herczegh Katalint vette feleségül, de ettől nem maradt gyermeke.¹⁾

Politikai szereplését 1492-ben kezdte, mint Ugocsa-megyének országgyűlési követe. Annak a politikának volt híve, amely a köznemesség emelését akarta s így kívánta fejleszteni az ország erejét. 1498-ban curiae regiae notárius lett és közreműködött a II. Ulászló féle törvények megalkotásában. Az 1500, 1501 évi országgyűléseken is ugy szerepelt, mint a köznemesség szóvivője. 1502-től kezdve Péter szentgyörgyi-bazini gróf és ország bíró mellett ítélő mester volt. Az 1505-iki rákosi országgyűlés az ország legünnepeltebb emberévé avatta. Ő fogalmazta azt az 5 pontból álló híres végzést, melyek közül a 2-ik azt mondja, ha a király fiörökös nélkül hal meg "igazi tiszta, született magyart" fognak királylyá választani.

¹⁾ A Pallas Nagy Lexikon 776 l. azt mondja, hogy 70 éves volt mikor másodszer nősült, ilyenformán feltehetjük azt hogy 1464-ben született.

Az említett végzés elveszett, csak a velencei krónika kivonatából és a királyné német főpohármesterének jelentéséből ismerjük.¹

Olyan nagy volt a lelkesedés, hogy ennek hatása alatt minden jobbágy telek után 2 dénár nemzeti adót szavaztak Werbőczynek. Most ért először magán személyt ekkora kitüntetés.² Az 1518-iki tolnai gyűlés pedig 5 dénárt szavazott meg minden jobbágytelek után, hogy a Hármaskönyv kiadása körül fölmerült költségeit fedezze és fáradságát megjutalmazza. A Hármaskönyv keletkezéséről, határsáról és sorsáról a következő fejezetben fogok beszélni. A rákosi szereplésétől kezdve a parasztlázadásig nem igen tudunk működéséről. Erre az időre esik korszakalkotó munkájának megírása. A parasztlázadás idején alsópetényi várában tartózkodott, ahol a hagyomány szerint nevezett munkáját írta. Itt katonákat fogadott és szétverte a Nyaláb és Huszt várait ostromló felkelőket. Majd 1514 október 18-tól kezdve 33 napig tartó rákosi gyűlés határozatainak végzeménybe való foglalásában is részt vett. A vég-

¹ Századok 1910 évf. 193 és köv. lapjain.

² Nógrád megye számadásaiból tudjuk. Budapest. Egyet. Könyvt.

zemény 71 cikkelye közül 62 a jobbágyokkal foglalkozik melyek 1848-ig érvényben maradtak. Ez az országgyűlés vizsgálta meg a Hármaskönyvet is.

Ítélmesteri állásáról lemondott és 1515-ben már csak Transilvaniensis protonotarius-nak címezte magát. Egy 1516 június 14-én keltezett oklevélben a nevét cím nélkül találjuk. 1517-ben személynök lett s az ország főbírái között harmadik helyet foglalt el. Ettől kezdve Budán lakott a Szent-János utcában, ahonnan 1541-ben Buda védelmét intézte. Mint személynök diplomáciai ügyekben sokszor megfordult külföldön. Küldetésének célja a török ellen való segítségkérés volt, de utja politikai tekintetben eredménytelen maradt. Nagyvagyont szerzett, úgy, hogy az ország legtöbb vármegyéjében volt birtoka. A világi javak gyűjtése különben is jellemvonása volt ennek a kornak. Első követségi utja Velencébe vezette, ahol magyarul mondta el üdvözlő beszédét. A pápa Rómában lovagi rangra emelte két követtársával együtt. 1521-ben Wormsban találjuk a birodalmi gyűlésen és a theologiában való jártasságáról tett bizonyosságot, mikor Lutherrel a legnehezebb hittani kérdések felett vitatkozott. Nürnbergi követsége alkal-

mával kölcsönt kért Ferdinánd főhercegtől, amire ez ké^{re}sőbb mint trónkövetel" figyelmeztette Werbőczyt.

Az 1525-ben május 7-én tartott országgyűlés végzéseit ő fogalmazta, mely a lutheranusok megégetését tartalmazza. /"Lutherani omnes comburantur."/ Azonban ennek figyelmen kívül kívül hagyásával a rendes törvényes eljárást követték a lutheranusokkal szemben.

Az 1525-iki június 24-én tartott hatvani országgyűlésen oly nagy hatást keltett azzal, hogy a nemesség kérését két óráig tartó magyar beszédben adta el, hogy Báthori István letételével nádorrá választották. A köz nemesség ismét adót szavazott neki, de erről lemondott a királyné javára. Ettől kezdve Magyarország nádora és szolgája címet viselt. /: Regni Hungariae palatinus et servus:/. VII. Kelemen pápa szerencsekivánó levelet küldött az új nádornak.

Azonban nem sokáig kedvezett neki a szerencse, mindössze csak tíz hónapig viselte a nádori méltóságot. Az elégedetlen főnemesség, a legyőzött párt gyűlölete, a király megbizhatatlansága és saját népszerűségének eljárt-

szása készítették elő bukását. Az Ujlaky perrel kapcsolatban maga ellen ingerelte az Zápolyaiakat is. Majd a kevés bér ellen zugolódó beszteercebányai munkások részére kegyetlen ítélő levelet állított ki. Így történt, hogy 1526 Szt-György napi rákosi országgyűlésen a király beleegyezésével visszahelyezték Báthorit a nádori méltóságba, s ugyanakkor megfosztották attól Werbőczyt. Azonnal Dobronya várába /Zólyom m./ vonult s mivel az országgyűlés idézésére nem jelent meg hűtlenséggel vádolták és jószágvesztésre ítélték. Még ezután is használta Magyarország szolgája címét. A büntetés végrehajtását a mohácsi vész akadályozta meg. Werbőczy eben nem vett részt. Zápolya János királlyá választásával testbe öltöztette a rákosi határozatokat. Még Ferdinánd is meg akarta nyerni tervének pedig eben az időben nem viselt hivatalt Werbőczy. Zápolyai főkancellárjává tette. János király sok birtokot is adományozott neki.

Követségben járt Konstantinápolyban és 1538-ban részt vett abban a küldöttségben, amely Izabella után ment Krakkóba. Ott volt a váradi békekötésnél is /1538/, mert ettől remélte a nemzet megmentését. János király ki-nevezte születendő fia gyámjául, de Werbőczy épen Kons -

tantinápolyban járt követségben, amikor János Zsigmond született. Így a gyámságot Fráter György és Petrovics Péter kapta. Werbőczy a viszálykodás elkerülése végett a gyámok politikájához csatlakozott. 1541-ben részt vett Buda védelmében mint parancsnok. Buda török kézre jutása után a magyarok főbirája lett a szultán kérésére 10 arany forint napidijjal. Csiky Kálmán Werbőczy életrajz írója szerint oka volt Buda elfoglalásának, Fraknói Vilmos meg egyenesen gyenge jelleműnek mondja. Azt nem hiszem, hogy önként ajánlotta volna fel szolgálatát a töröknek, mert hiszen gazdag ember volt, jóllehet az ország három részre szakadásával sok birtoka odaveszett. Ferdinánd királytól csak Dobronya vár visszaadását kérte. Mint főbiró még a török hűségben is hinni mert, mit Miskolc város polgáraihoz intézett levele tanusít.¹ Ebben azzal vigasztalja az említett város polgárait, hogy nem fognak kárt szenvedni a török hadtól. Nem sokáig viselte ezt a hivatalt. Halálára vonatkozólag megoszlanak a vélemények. Némelyek szerint a Budán dühögő pestisben halt meg. Legelfogadhatóbbnak tarthatjuk Verancsics

¹ Bártfai levéltár.

Antal tudósítását, amely világot vet a törökkel való viszonyára is. Szerinte Szolimán basa asztalánál mérgezték meg 1541-ben. Ennek előzménye pedig az volt, hogy egy napon az öreg köszvényes Werbőczy hintón ment a tanácsba. A basa őrei meggyilkolták egy igen kedves kísérő tisztjét. Ezért Werbőczy a tanácskozáson nem is ült le, sőt Budáról is el akart költözni. A basa félt attól, hogy a gyilkosságról jelentést tesz a főbíró, azért színelég kibékült vele. Lakomára hívta és ott megmérgezték, úgy hogy két nap múlva meghalt. Nagy részvét mellett temették el. Összes vagyonát Imre fia örökölte.

Igy végződött pályafutása annak a férfinak, aki királyok uralmát élte túl és részt vett a haza örömében, gyászában. Sajnos végsője volt, hogy politikai vágyait nem tudta megvalósítani. Következetlenségét is csak a nemzet iránt való jóhiszeműségéből tette. Az 1514. évi törvény, melynek hozatalában részt vett csak a lázadásban részes parasztokat sújtotta a szabadköltözés jogának elvesztésével. Zápolyai János király 1530-ban ezt is eltörölte a budai országgyűlésen. A háborús időkben egyes hatalmasok meg tudták akadályozni a szabad költözést, de a török hadak elől egész falvak elmenekültek, vagy ke-

vés lakosságra fogytak le.

Vallásos és irodalom pártoló ember volt. Legfőbb érdeme az, hogy a nemzeti élet és irodalom egyik fontos ágát megindította. Alsópetényben három oldalú latin feliratos gulát emeltek emlékére 1791-ben. Később a király költségén Budapesten szoborral is megtisztelték.¹⁾

- :-

¹⁾ Szinnyei: Magyar írók élete. 1079-1082. o.

2. A Hármaskönyv keletkezése, forrása, felosztása és jellemzése.

A jogszokások és törvények összeírására ^{vonatkozólag} kétféle megbízásról tudunk. - Városi számadáskönyvek. - Mikor kaphatta Werbőczy a megbízást munkája megírására? - A "Hármaskönyv" bemutatása az 1514-évi országgyűlésen. - I. Ulászló megerősítette azt, de pecséttel nem látta el. - Miben rejlik ennek oka? - A szerző a saját költségén kinyomatta Bécsben 1517ben. Milyen forrásokat használt? - Hogyan osztotta fel munkáját? - A Hármaskönyv törvény- avagy jogkönyv-e? - Jellemzése. - Mi kor került be először a törvénytárba? - A munka fogyatékos sága, érdeme. -

Az országgyűlés sokszor kérte a királyt, hogy a régi jogszokásokat és törvényeket írassa össze. Kétféle megbízásról tudunk: az egyik országunk régi szokásainak összeírására vonatkozik. /:1439, 1458:II. 1498:VI. 1500:X. t. 5, 6, 7§.:/ A másik megbízás az ország régi decretumainak összegyűjtésére irányult. /:1504, 31. tc.:/ de ez eredménytelen maradt többszöri sürgetés után is. /:1507, XX. tc. 1514, LXIII. tc. és 1525, XXXII. tc.:/ Az első megbízásra készült munka nem felelt meg, mert kevés magánjogot tárgyalt és ezért az ügyvédek sem támaszkodhattak rá.

Városi számadáskönyvekről tudunk, melyek magán és büntető joggal foglalkoztak. Eperjes városnak is voltak

¹ Corpus Juris Hungarici I. kötet, Előszó. 26. o.

számadáskönyvei, ismerték a magdeburgi jogkönyvet, melynek egy XIV. századból való példánya megvan a város levéltárában. Azonkívül használták itt a "Summa legum"-nak 1481ben másolt példányát is, amire a számadáskönyvekből lehet következtetni.¹ Általános érvényű szokások még nem voltak írásba foglalva. Vizsgáljuk meg mikor kaphatta Werbőczy a megbízást?

Az 1498 évi III. decretum 6. c. kéri II. Ulászlót, hogy két jogtudóssal írassa össze az ország szokásait. Az országgyűlés Horvát Ádám ítélőmestert bízta meg s kéri a királyt a másik jogtudós kiválasztására. Arra ugyan nem gondolhattunk, hogy a király Werbőczyt jelölte volna ki, azért sem, mivel a megbízatás eredménytelen maradt. Még háromszor sürgeti az országgyűlés ezt az ügyet. Valószínűnek tartom, hogy Werbőczy 1507. XX. tc. értelmében kapta a megbízást. Mert ha 1504. /XXXI. tc. ben kapta volna, akkor három év múlva az országgyűlés nem kérte volna ismét a törvénykönyv megszerkesztését.

Werbőczy a nagy gondtal készült munkája megvizsgálását és megerősítését a királyra bízta. Az 1514 évi ország

¹ Fejérvataky Emlékkönyv 1917. kiadás, 243 és köv. lapjain.

gyűlés 63.c. elrendelte a decretumok átvizsgálását és igazítását. Ezt egy tiz tagból álló bizottság végezte el, mely a Hármaskönyvet kifogástalannak találta és megerősítés végett a királynak átnyújtotta. Közvetlenül a királyi jóváhagyás előtt két betoldást eszközölt munkáján Werbőczy, melyet az említett országgyűlésen hoztak. És pedig a II.-ik rész 44.c.8.§ és a III.-ik rész 25.c.2§. Az első arról szól, hogy milyen esetben lehet egyházi személyt főbenjáró ítélettel sújtani. Az utóbbi pedig azoknak a büntetéséről szól, akik részt vettek a Dózsa féle lázadásban.²

A király megerősítette a Hármaskönyvet, de pecséttel nem látta el. /: Sigillum tamen diplomaticum hic appensum non est. /³

A király a vármegyéknek sem küldte meg. Az okot abban kereshetjük, hogy az új nádor Perényi Imre az udvari párttal és a főnemességekkel együtt megakadályozta amunka életbeléptetését, talán azért, mivel a köznemességnek kedvezett benne Werbőczy. A jóhiszemű szerző abban látta a mulasztás okát, hogy a királynak nem volt ideje arról intézkedni, mert az ország- és családi ügyek miatt Bécsben és Pozsonyban kellett tartózkodnia és már 1516-ban meghalt. Werbőczy

¹ 1514. évi 32. t. c. ² 1514. évi 14. t. cz. ³ Katona István: Országgyűlési Könyvtár XI. kötet 809. l.

saját költségén nyomatta ki sok fáradsággal készült munkáját. Az első kiadás Bécsben készült. 1517 ben, melynek teljes címe: "TRIPARTITUM OPUS JURIS CONSUECUDINARIÆ INClyTI REGNI HUNGARIE: PER MAGISTRUM STEPHANUM DE WERBECY PERSONALIS PRESENTIE REGIE MAJESTATIS LOCUM TENENTEM: ACURATISSIME EDITUM."

"Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve, melyet Werbőczy István a királyi felség személyes jelenlétének helytartója a legnagyobb gonddal készített."

A munka forrásául felhasználta a hazai szokásokat, törvényeket, királyi kiváltságleveleket, bírósági eljárásokat, hazai krónikákat, szentatyák iratait. Valószínűleg felhasználta a "Summa légum civilium"-ot. Ez is foglalkozik a személyek jogával, javakkal és a törvényes eljárásokkal.¹ Több helyen ki lehet mutatni a Justinianus Institucióival való egyezését, különösen az Előbeszédben. Ilyen egyező részek: az igazság felosztásáról, jogról és annak felosztásáról, az atyai hatalomról és annak megszűnéséről, a gyámságról, az agnatio és cognatio elnevezéséről, populus és plebs között lévő különbségről, hamisan esküvők büntetéséről.

¹ Dr. Iványi: Bártfa város levéltára 511. o.

Azonkívül felhasználta Gratianus Decretumát különösen ott, ahol az egyházi jog meghatározásáról van szó. Innen vette azt is, hogy a természet szerint mindenki szabadnak született. Ez ugyan megvan Justinianusnál is. Vannak szószerinti egyezések is pl. a hadijog meghatározása és a zsákmány elosztása; a szokás és a törvények erejéről szóló részek.

A Digestákkal egyezik: a törvények négyféle feladatáról, a szokás okszerűségéről, a szolgálatokkal szerzett birtokjogokról, a cseréről az elévülésről, áradás alkalmával elszakított földekről, házasságtörés eseteiről, törvényes korról, gyámságról, a korlevelek erejéről szóló rész.

A római írók közül különösen M. Tullius Ciceronak "A legfőbb jóról és rosszról" című munkájából idéz. Utal Epicurosról, Platonusra, Aristoteles Ethikájára és még több klasszikus íróra, amely széleskörű műveltségről tanuskodik.

A Hármaskönyv felosztása hasonló a Gratianus Decretumának tagolásához. Werbőczy 3 részre /:partes:/ osztotta munkáját, mint Gratianus. Az egyes részek az előbbinél címekre /:tituli:/ oszlanak, az utóbbinál megkülönböztetésekre /:distinctiones:/ A "Summa Legum" szintén 3 könyvre /:Libri:/ és fejezetekre /:caput:/ oszlik. Ugy látszik ez a

hármaskönyv felelt meg legjobban a jogkönyvek felosztásának. Werbőczyt nem tarthatjuk utánczóknak, mert más elnevezéseket használt.

A Hármaskönyv elején van az Előszó /Praefatio/, amelyben a törvények fontosságát hangsúlyozza. A királyi jóváhagyás az eredetitől eltérően két részre oszlik. Az egyik Approbatio címen az előszó után, a másik rész pedig "Regis Consensus" a Befejezés /Conclusio/ után van írva. Az Előbeszéd /Prologus/ 16, az I.-ső rész 134 címen a személyekről, a II.-ik 86 címen a javakról és ezekkel kapcsolatos jogról, a III.-ik 36 címen a perek lefolyásáról, Erdély és Szlavonia jogáról beszél. Az I-ső Rész 1-9 címében a nemesek kisálságos szabadságjáról van szó. A címet az 1715, XXIV. tc. értelmében kiküldött "Comissio systematica" munkálatai alapján Szegedi János osztotta fel kezdetekre /principium/ és szakaszokra /paragraphi/. A III.-ik rész után a befejezés /Conclusio/ van írva, legvégén pedig "Üdv az olvasónak". Az első kiadás végére nyomtatták Balbi Jeromosnak, kir. titkár és híres humanistának énekét, melyben Werbőczyt dicsőíti és azt mondja, hogy a Hármaskönyv a római jogtól különdöző és önálló alkotás. A Hármaskönyv nem törvénykönyv hanem jogkönyv. A szerző maga is úgy nevezte

"Domestici iuris compendium." Egy-egy dolgot többször említ, igen részletesen magyaráz, némelykor félbeszakítja a fejtegetéseit és később ismét folytatja.

A munka első kiadása után hamar ismeretessé lett, jóllehet valóságos törvényre csak Erdélyben emelkedett. Az 1518 évi bácsi törvény 41 cikkelye megparancsolja, hogy minden peres ügy megvitatásában szabálynak vegyék e munkát. Báthori Endre 1599-ben megerősítette a már II. Ferdinánd koronázásánál /1618/ beiktatják a hitlevélbe, hogy a király köteles tiszteletben tartani nemességünknek a Hármaskönyvben foglalt kiváltságait. A Hármaskönyv 1628-ban került be először a törvénytárba., mégpedig a Mosóczi-Telegdy "Tripartitum opus decretorum etc." című gyűjteményének második kiadásában¹. Az egyes városok is megszerezték a munkát pl. Eperjes 1520-ban.²

A százados gyakorlat tekintélyt adott a munkának. Még a főpapok is erre hivatkoztak, valahányszor a pápa bele akart avatkozni kiváltságos jogaikba. Nem tudta kiszorítani a használatból az 1553-ban Bodenarius bécsi jogtanár által készült "Quadripartitum" sem, amely törvényre nem
 1 Corpus Juris Hungarici Jellemzése I. k. 270o

² Fejéppataky Emlékkönyv 243 és köv. lapján.

is emelkedett.

A Hármaskönyv jogtörténeti szempontból kifogás alá eshetik, ugyazintén közjogi téren is. Főképpen magánjoggal foglalkozik, úgy, hogy a társadalom megismerésére igen értékes forrás. Fő érdeme az, hogy a jogunk magyar maradt, melyet a római jog sem tudott kiszorítani. A művelődéstörténelem számára sok adatot szolgáltatott, különösen a nemes birtokos osztályra s a családi életre vonatkozólag.

-:-

3. A föld és népe.

Határváltozások.-Föld- és néprajzi adatok.

Határváltozásokról nem tesz említést a Hármaskönyv. A-
zonban az országgyűlés két ízben is elrendeli, hogy II.
Ulászló szerezzé vissza az ő uralkodása alatt elfoglalt te-
rületeket és állíttassa helyre az ország határait: Szeged,
a kunok, jászok, Morva-Lengyelország és Ausztria felől.

II. Ulászló a Hármaskönyv jóváhagyását így kezdi "Dei
gratia Hungarie, Bohemiae, Dalmatiae, Lodomeriae, Cumaniae,
Bulgariaeque Rex: ac Silesiae et Luxenburgiensis Dux: nec
non Moraviae et Lusatie Marchio". Mátyás decretumaiban is
ugyanazt találjuk. Földrajzi adatokban is meglehetősen sze-
gény a Hármaskönyv. Az országrészek közül említve van: Dal-
mát-Horvát-Szlavon-Tótország és Erdély. Szlavonia és Erdély
lakói eltérő szokásokkal élnek, mégpedig az emberdíj/huma-
gium/ hitbér, birságok fizetésében és a peres ügyekben. A-
zonban birtokjogok dolgában a királyi curia határozatainak
vannak alárendelve².

¹ II. Ulászló 1507 évi VI. decretum 14c. és 1514:VII. dec.
54 cikk.

² Hármaskönyv III. R. 1, 2. tc.

Mielőtt Hunyadi Jánost megválasztották volna az ország kormányzójává, Ujlaky Miklós erdélyi vajda volt az ország kapitánya, aki magát az ország helytartójának címezte. Mácsóról csak annyit tudunk, hogy ott a bánságot a törökök megszüntették, Werbőczy idejében.^{1.}

A megyék közül szerepelnek: Hont vármegye, ahol még jogtudósunk idejében meg volt II. András királynak a Thábor hegyén kelt kiváltság-levele, mely birtok adományozásról szól. Továbbá Zaránd /comitatus de Zarand/ és Bodrog vármegye, ahol Majsay László és az utóbbiban Pakai Zsigmond nemesek jogtalanul akasztófákat állítottak fel egy hamis levél alapján. A szigetek közül Csallóköz van említve, még pedig a becsü sorában. Ott 12 termő gyümölcsfát 100 dénárra, azontul akárhány fa van is 3 márkára becsülik.^{2.} Gy hold nemesi gyümölcsös kertet, mely más helyen van 3 márkára becsülnek. A kettő között kevés különbséget találunk.^{3.}

A tavak közül a Nagy halas tó, melynek rekeszei is vannak és Gyalmostónak vagy Moró-tavának nevezik. Morctva

^{1.} Hk. I. R. 94. t. 2§.

^{2.} Hk. I. R. 133. t. 21-22. §.

a m. holt víz, latinul aqua mortua, mrtva a tót nyelven. A Dunán, Tiszán, Dráván és a Száván lévő halászat neve : Thanya. A hal hizlaló helyeket Vész-nek nevezik. Vizáradás idején a folyókon rekeszt készítenek. /Rekisz /

Városok: Werbőczy azt mondja, hogy a városok /civitates/ a polgárok összességét jelentik, máskülönben az utcák és házak sokaságát, melyek falakkal és bástyákkal vannak körül véve. ¹A királyi felség személyes jelenlétének joghatása alatt álló városok: Székesfehérvár /Alba Regalis/ Esztergom / Strigonium/ Lőcse /Leuchovia/. A királyi tárnokmester joghatása alatt állanak: Buda, Pest, Kassa, /Cassovia/ Pozsony /Posonium/ Nagy Szombat /Tyrnovia/ Sopron /Sopronium/ Bártfa és Eperjes. ²⁷Szabad város még Zágráb /Monstraciae/ és Visegrád is, de Utóbbinak szabadságát II. Ulászló eltörölte. ³Gyöngyös város ugy van említve mint amelynek Zömléni Gábor deák Zsigmond király egyfejű sasos pecsétjével hamis kiváltság levelet készített. A szabad városok polgárai dijaikra nézve egyenlők a nemesekkel. Mezőváros / oppidum/ egy sincsen említve. Szabadka község /possessio Szabathka/ szabadságáról szóló levél hamis és

¹ Hk. III. R. St. 1§. - ² III. R. St. 2§. - ³ II. Ulászló I. dec. 102. c.

ezt is Gábor déák készítette. Thobág-Szentgyörgy és Madaras is valószínűleg községek, azonban e jellegök nincsen megemlítve.

Két faluról is van szó./villa./ Az egyik Felső vagy Nagy, a másik Alsó vagy Kis Nándor és mind a kettő egy megyében fekszik.¹

A várak /castrum/ közül csak Beche vártól tesz említést./castrum Bechae/ Azonban a II. Ulászló kori törvények elrendelik, hogy mindazokat a várakat és erősségeket,/castra seu fortalitia/ melyeket Mátyás király halála után építettek le kell rontani, kivéve a végvárakat, melyeknek két várnagyuk/castellani/ legyen ezentúl.²

Possesio birtokot és falut is jelent. A kastély/castellum/, erősség/, fortalitium/, a puszta/praedium/. Puszta elnevezéssel bár az a terület, amelyen előbb emberek laktak, de most épület nincs rajta, vagy épület nélküli nemesi telek. Tartozékok/tertinentiae/ azok, melyek város-hoz, mezőváros-hoz, vagy falu-hoz tartoznak; pl. mező, rét, legelő, erdő, berek, hegy, szőlős kert, malom, általában minden jövedelem. Gyakran még a vár-hoz tartozó városokat, falvakat is tartozékoknak mondja.

¹ Hk. II. R. 82tc. 3. §.

² 1492. I. dec. 15c.

A magyar nemzet származására vonatkozólag elfogadja a monda mesés alakításait. Szerinte a hunnok és a magyarok Scythiából egyenesen Pannoniába nyomultak, amelyet az itt lakó magyarokról Magyarországnak neveztek el. Származásuk közös, mert Hunortól és Magortól veszik eredetüket.¹ A székelyekről azt mondja, hogy azok kiváltságos nemesek, akik a scitha néptől származnak, még pedig ezeknek Pannoniába való első bejövetelük alkalmával. Ezeket ugymond hibásan nevezzük mi siculugoknak, mert nevök helyesen scythuli. /: kis szittyák/. Ma már tudjuk, hogy a székelyek e-szegel-bolgar-hunn törzsből származnak. Ezek ~~magyarok~~, nemzetségekre és nemzetségi ágakra oszlanak. A hadi dolgokban igen jártasak. /rerum bellicarum expertissimi.² / 2

A falusiak, jobbágyok részint magyarok, szászok, németek, csehek, tótok., akik mind keresztények. Vannak oláhok /volachi/ oroszok /rutheni/ rácok vagy szerbek, bolgárok is vannak, akik a görögök tévelygését követik. A járszok /philistei/ és kunok /cumani/ a királyi földeken laknak és keresztények. Az oroszok és bolgárok között is vannak keresztények. Ezek a nemzetségek / kivéve a királyi

¹ Hk. I. R. 4t. ² Hk. III. R. 4t. principium.

jászokat, kunokat bolgárokat és oroszokat/ földbér tartozásuk kifizetése után azelőtt szabadon költözködhettek. Mivel azután Székely György¹/Georgius Zekel/ leggonoszabb harminia /latro/ vezérlete alatt részt vettek a kuruc felkelésben, mely a nemesség ellen irányult, földesuraik örökös szolgaságába kerültek.²

A zsidókról /iudeei/ is megemlékszik a jogkönyv, akik ugymond az üdvösséggel ellenkező kiváltságokat élveznek.

¹ Dózsa György.- ² Hk. III. R. 25. t.

4. A király és udvara.

Szent István megkoronázása.-A szent korona eszméje.-
 II. Ulászló megkoronázása, címe.- Mi a királyi jog?-A királynak jogában áll birtokjogok és kiváltságok adományozása.- A királyi kuria.- II. Ulászló pecsétje.-

Azt mondja a Hármaskönyv miután a magyarok Szent Istvánt királlyá választották és 1001-ben megkoronázták, a nevesítés és a birtokadományozás jogát a közösségről /¹community/ az ország szent koronájára, azaz a királyra ruházták.

Mivel az egyházakat is ő alapította, a pápától apostolicimet és kettős keresztet kapott s ezóta a magyar nemzet címerül használja a kettős keresztet.³ A címerben lévő négy vízszintes vonalról azt hiszi Werbőczy, hogy az a négy nagy folyót jelképezi, holott tudnunk kell, hogy az nem más, mint négy ezüst pólya.⁴

A szokás jog szerint Magyarország minden királyát a szent koronával kell megkoronázni. A koronát az első királyaink idejében még nem nevezik szentnek, tehát ebben is téved Werbőczy. Mivel pedig I. Ulászlót csak a Szent István holt fejéről levett ékítménnyel koronázták meg, ösz-

¹ Hk. I. R. 11. t. 4§. Ez tévedés, mert a koronázás 1000-ben volt.

² Communitas olasz fogalom a XIII. századból. Ez tehát itt anakronizmus.

³ Helyesen IV. Béla óta.

⁴ Hk. I. R. 11. 3§.

szes adományai érvénytelenek. Királyaink koronázásuk alkalmával II. András óta esküt szoktak tenni az ország előkelői előtt.

A szent korona személyesítésében rejlő átruházott közhatalom eszméje és lényege határozott kifejezést nyert Werbőczinél. A szent koronán felépülő államszervezet természetesen százados fejlődés eredménye. Minthogy a fejedelem joga a nemesítés és birtok adományozás; 1351 óta az örökösök nélkül meghalt nemeseknek stb. törvényes utóda, mert ő a szent korona képviselője. Nagy Lajosnak ezen említett törvénye előtt minden nemes szabadon rendelkezhetett birtokáról megszakadása esetén. Csak akkor volt törvényes örökös a király, ha örökös és végrendelet nélkül halt meg. A király még az egyházi férfiakkal is törvényes örököse, de ezt a birtokjogot csak egyházi személyeknek vagy egyháznak adományozhatja.

II. Ulászlót 1491-ben a szentkereszt felmagasztalását követő vasárnap koronázták meg és azóta minden kiváltság levele érvényes. A törvények szerint köteles legtöbb idejét Magyarországon tölteni.

II. Ulászló címe: optimus ac christianissimus, gratiosissimus, excellentissimus rex, sapientissimus et optimus

princeps. Több helyen a "regia maiestas" vagy "vestra maiestas". Mennyei erényekben bővelkedik, vallásos és ugy gondolataiban, mint cselekedeteiben égi ihlet van. A királynak minden főpap és egyházi személy, akinek itt birtoka van hűségi hódolattal tartozik. A király adja az egyházi hivatalokat is, a pápa csak megerősítő jogokat gyakorolhat.¹ A királynak jogában áll bárkinek birtokot adományozni. Ha pl. várat, révet stb. ad valakinek, azt egy éven belül használni kell, mert különben újra kell kérni.

A királyi jog/ius regium/ az elévülésnél nem más, mint amikor valaki királyi jóváhagyás nélkül használja a szent korona birtokjogát, melyek királyi adományozás alatt állanak. Ez a ius regium a székelyeknél nincsen meg.² Ez a jog 100 évig tart, vagyis addig nem évül el. Megtörténik az is hogy valaki kir. jogot kér fekvő jószágaira, de ehhez törvényes iktatás is szükséges. A rablók tolvajok és gyilkosok fekvő jószágait a király nem adományozza, mert ezeket az utódok öröklik. Királyi jóváhagyással/regius consensus/ a király önként átengedheti ^{reálben} a szent korona joghatóságát. Királyi jóváhagyás kell minden olyan bevalláshoz

¹ Hk. I. R. 11t. principium.

² Hk. I. R. 24t.

is, melyet a nemések vagy birtokos emberek tesznek fekvő jószágaikról vagy bármely birtok jogaikról örökre, kivéve ha kölcsönös öröklési joguk van.

A királynak jogában áll adományokkal /donatio/megjutalmazni egyeseket. Ez a királyi adomány lehet örökösen átruházott, azaz tiszta vagyon kitűnő érdekért. Lehet ideiglenesen átruházott, azaz vegyes, amikor a szolgálatot ~~kon~~ kívül még pénzt is fizet az illető.

A királynak jogában áll továbbá kiváltságokat /privilegium/ osztogatni. Ez is kétféle és pedig: ha testület város vagy káptalan kapja, akkor általános és örökös. A különös kiváltságot személy kapja és ez nem örökös csak akkor, ha a kiváltságlevélben az utódok neve is szerepel. A király kizárólagos hatalmából eredő kiváltságok: birtokjog adományozása, vám /tributum/, harmincad /tricesima/ alól való felmentés, szabad vásár, /forum liberum/, rév, ~~vadum~~ /és vám adományozása /tributorum collatio/. Azonban erejét veszti a kiváltság, ha az másnak sérelmére van, vagy már előzőleg is megajándékozott vele valakit a király. Továbbá akkor, ha az adományos egy éven belül nem használja a birtokot és erről nem készített adomány - iktató levelet. Elveszti a kiváltságot az aki visszaél vele vagy

akitől a király nyomós okból visszavonja. Intézkedik a törvény arról is, hogy a király csak magyaroknak adjon birtokjogokat. Eleinte ha 100 jobbágyteleknél többet akart adományozni, csak a főpapok és bárók tanácsával tehetette. Ezt a megszorítást eltörölte az 1498 évi III. decretum 26. cikkelye. Legfelsőbb birói szék a királyi kuria /curia regia/. Dalmát- Horvát- Szlavonország és Erdély lakói is ide szokták küldeni pereiket komolyabb átvizsgálás végett. Az olyan perek, melyek nem járnak birságfizetéssel pl. a hitbér, jegy ajándék a királyi kuriából kerülnek végrehajtás alá. Az olyan peres ügyeket, melyekért birságot kell fizetni a királyi kuriából vissza kell küldeni a birák elibe, akiknél a pert megkezdték.

A király után legfőbb biró a nádor. A Hármaskönyv megbírálásában részt vett **Előnévelghy** János nádor /palatinus/, Keserü István alnádor /vicepalatinus/. A királyi jóváhagyás alkalmával az országgyűlésen jelenlevők között már Perényi Imre nádor van említve, aki Abauj vármegye örökös ispánja és a kunok birája is.

II. Ulászló király pecsétjéről csak annyit mond a Hármaskönyv, hogy hiteles pecsétje van /sigillum authenticum/ és titkos /secretum sigillum/.

5. Egyházi társadalom.

Érsekek, püspökök. - Az auraniai perjel. - Egyházi törvényszékek. - Mikor lehet egyházi személyt főbenjáró ítélettel sújtani? - Hogyan lehet őket perbehívni? - Egyházi személyek kiváltságai. - Egyházi jövedelem. - Monostorok és templomok építési módja.-

A Hármaskönyv királyi jóváhagyásában felvannak sorolva azok az egyházi főemberek, akik az 1514. nov. 19-én Budán tartott országgyűlésen jelen voltak: Tamás, a római szent egyháznak " Sancti Martini in montibus" bazilikáról címzett presbyter bibornoka, konstantinápolyi pátriarcha és az apostoli szentszék titkos követe, esztergomi érsek; Frangepán György, a kalocsai és bácsi egyesült egyházak érseke. /Colocensis ac Bachiensis/.

Püspökök, méltóságos és főtisztelendő/illustrissimus ac reverendissimus/ aragoniai Esten - Hypolit egri püspök, /A griensis/ a római szentegyház diakonus biborboka; Erdeődy János választott zágrábi, Wáradaj Ferenc erdélyi, Perényi Ferenc választott váradi, György titkos kancellár pécsi, Berizlo Péter főkincstárnok /summus thesaurarius/. Dalmát- Horvát- szlavonország bánja, veszprémi, Goszthon János győri /Jauriensis/, Zalkán László váci/Wacsiensis/,

Chaholi Ferenc csanádi/Chanadiensis/, Podmanyi István nyitrai /Nittriensis/, Guthi Ország János szerémi/Sirmiensis/, Gibárthi Keszér Mihály választott boszniai /Boznensis/ és Egervári Bereck választott tinini püspök.

Az aurániai vagy vránai perjelséget /Prior Auranae/ állítólag Nagy Lajos állította fel, még pedig a rhodusi vitézek szabályzata és fogadalma szerint. Az említett királyt szicíliai hadjárata alkalmával a rhodusi vitézek hajóhaddal segítették s az irántuk való jóindulatból létesítette a perjelséget. Az eredetileg bencés, majd templomos rendi birtokot e rendnek a viennei egyetemes zsinaton történt eltörlése /1312/ után a magyar király bírta s Nagy Lajos a rhodusi johannita lovagoknak adta át. Egyházi és világi címe van a vránai perjelnek: tisztelendő es nagyságos /venerabilis et magnificus/, de a birtokokat egyházi személyek módjára kormányozza. Kötelessége a katolikus hit védelme, házasodnia nem szabad, de úgy hadakozik mint a világiak. Ha felségsértés, hutlenség szándékos gyilkosság bunébe esik minden vagyonát elveszti s emel felül a fejét is. A többi dolgokban a főpapokkal egyenlő kiváltságot élvez.

¹ magán vagyonát.

² Hk. II. R. 54t. 1-8§.

A főpapok és egyházi személyek a királynak hűséggel tartoznak, mert az egyházi birtokjogaikat tőle kapják, a pápa csak megerősíti őket főpapi méltóságukban. Királyaink 500 év óta természetesen Werbőczyig idejéig - gyakorolták a kegyuri jogot, ami az egyházjog elévülését is meghaladja. A konstanzi zsinat királyainknak ezt a jogát biztosította egy bullában.¹⁾ Errevonatkozólag Pázmány Péter 1635-ben a magyar király kegyuri jogáról írt emlékiratában azt mondja: "Martinus V. bulla jurata hoc privilegium confirmavit". Azon-
²⁾ a bullát előmutatni nem lehet. Imre király a váradi egyházat gazdagította javadalmakkal; I. Ulászló özvegye Erzsébet pedig a székesfehérvári egyháznak adott alamizsnát. Az egyházi törvényszékeken birtokjogokra vonatkozó peres ügyeket nem tárgyalhatnak. Ellenben intézhetik a végrendelet, házasság hitlevél, leány-negyed, jegyajándék, papok és asszonyok kifizetését megverését tárgyaló ügyeket.³⁾ A káptalanok és

 conventek részt vesznek a végrehajtásokban, perbehívásokban,

 iktatás-, határjárás- és bírósági végrehajtásokban, melyek abban a megyében fordulnak elő. Tanuvallomásokat hata-

¹⁾ Hk. I. R. 11. t. 5. §.

²⁾ Fraknói Vilmos: "Magyar királyi kegyuri jog" 125 No.

³⁾ II. Ulászló 1492. I. dec. 46. c.

maskodás esetén a helyhez közelebb lévő káptalanok és konventek is tehetnek. A fehérvári, budai, boaszniai egyházak káptalanai, a fehérvári keresztos /lovag./ barátok konventjének bizonyosságai érvényesek az egész országban. Bevallásokat is a káptalan vagy a konvent előtt kell tenni. Azonban ezekről csak annak kötelesek törvényes levelet kiállítani, akit ismernek. Ha a káptalan tudja, hogy hamis személyt állítottak és a tanu-vallató levelet kiállította, akkor a bűnrészes káptalani tagot úgy kell büntetni, mint hamisítót. Elveszti az ilyen egyházi személy pecsétjét, hivatalát és javadalmát, sőt az 1498 évi 14. t. cikk értelmében, azok a kika hamis levél készítésénél és pecsételésénél jelen voltak, homlokukra és arcukra tüzes bélyeget kapnak. A káptalan képviselőjére jogosult személy a dékán, de tisztségén kívül csak az egész káptalan ügyvédvalló levelével perelhet.

A káptalani tisztviselők lehetnek: tisztek és falusi bírák, akik az egyházhoz, tartozó községek jobbágyainak világi ügyeit intézik.

A főpapok és egyházi személyek hatalmaskodás esetén, vagy világi javaikra nézve az ország rendes biráinak vannak alárendelve. Főbenjáró ítélettel lehet sújtani az egy-

házi személyt három esetben, ha felségsértést, szándékos emberölést és rablást követett el. Ha nincsenek osztatlan örökösei, elveszíti jószágait, egyházit hűbérét, papságát és a fejét. Ez a szokás Albert király végzeményéből származik, melyet II. Ulászló is megerősít.

Ha káptalani személyek hatalmaskodnak, a nemesek módjára szabadon pebe lehet őket hívni testületükön kívül is, akár van magánvagyonuk, akár nincsen. A felperest az elítélt káptalani személy javadalmából kell kielégíteni fejjváltáság esetében, de ha van magánvagyon, akkor abból. Ha a főpapot a káptalannal, vagy a conventtek hívják bíróság elé, de birtokjog tekintetében nincsenek megosztotva, akkor a főpap és eskütársai a káptalan, vagy convent személyében tartoznak esküt tenni. Ha az osztokodás megtörtént, akkor a főpap olvasó-, éneklő-, és örkanonok, valamint a dékán különkülön esküszik. Főpap pedig minden világi, vagy szerzetes rendhez tartozó érsek, püspök, apát /:abbatis:/ prepost /:praepositus/.

A főpapot elődei vétke miatt nem lehet elítélni. Azonban perbehívható olyan birtokokat tárgyaló ügyekben, melyet előde életében indítottak. A főpap esküje 10 nemesével egyenlő, melyet saját székesegyházába tehet le. A káptalan, vagy convent

² Gyűrűt és püspöksüveget visel.

¹ Hk. II. R. 44. t. 8. §. ez az egyik betoldás.

pedig a bíró által kijelölt helyen. A főpapok vérdíja /homagium/ 100 márka : 400 forint. Az egyházi személyek adósságukat pénzben tartoznak kifizetni, de ha ezt nem teszik, a hitelező lefoglalhatja egyházi javadalmukat addig, amíg ezeknek jövedelme fedezi az adósságot. Ha kártérítésre ítélik a főpapot azt kifizetheti ingó javaiból is, de ha ezt nem teszi, a bíró köteles kielégíteni a kározt az egyházi birtokjogokból. A főpapok a gyám-gyermekek kiváltságát élvezik, vagyis egy évi perhaladékat kapnak az elődeik életében indított perben. A káptalanok és konventek ezt a haladékat nem kapják meg, mert ők a nagykorúak kiváltságát élvezik.

Egyházi jövedelmük fejében dézsmát szednek és pedig:

gabonából, borból, rozsból, árpából, zabból és tönkölyből. Sőt még az aratók is tartoznak dézsmát fizetni. Minden termésből csak egyszer adnak dézsmát. Az aratók oly értelemben viselik a dézsma terhét, hogy a learatott gabona tizedét a dézsmárlók elkülönítik, azután kapják meg az aratók a maguk részét. Azonban a rácoktól, ruthénektől és oláhoktól nem szednek. Mert ezek görögkeleti hitűek s azelőtt lakatlan területeken gazdálkodnak, mely előbb sem fizetett dézsmát. Azok akik nem fizetnek dézsmát keresztény adó fejében, 6 dénárt kötelesek adni, amik a török ellen viselt háború céljaira szűk

séges.¹

Monostorok és templomok. A monóstor /monasterium/vagy klastrom /claustrum/ a kegyuraknak és más előkelő nemeseknek temetkező helyül szolgált. A templomokat /ecclesia/ különböző módon építették. Voltak két kupolás monostor módra, aztán két tornyos vagy két kupolás templomok nem monostor módra építve. Gyakorik az egy tornyos és a tornynélküliek is és a fakápolnák /capella lignea/².

¹ II. Ulászló 1498. III. 52. c. 1-5. §.

² Hk. I. R. 133. t.

6. Világi társadalom.

Országlakók /regnicolae/. - Kiváltságos- és köznemesek. - Mi a populus és plebs? - Kik az igazi bárók? - A nemesség eredete, kiváltsága. - Hogyan lehet a nemességet elveszíteni? - Egytelkes nemesek és birtokos emberek. - Polgárok. - Jobbágyok állapota. - A társadalmi osztályok tagozódása. -

Werbőczy nem használja a karok és rendek, status et ordines kifejezést. Több helyen említi országlakókat /regnicolae/ A nemesek osztályai így következnek egymásután : főpapok /praelat/ bárók /barones/ mágnások /mágnátes/ előkelők /proceres/ és nemesek /nobiles/. Ezek tehát mind nemesek, akiknek adómentességük és egyforma szabadságuk van. Kiváltságos nemesek pedig a főpapok és bárók, akik részint egyházi részint hivatali méltóságuknál fogva különböznek a többiekétől. Több az emberdíjuk és a bárók feleségei is több hitbért kapnak. Tanácskozás alkalmával a király közelében ülnek és először szólnak. Saját pecsétjük alatt ügyvédet vállalhatnak, amit a többi nemesek csak a rendes bírák, vagy hiteles helyek előtt tehetnek. Egy helyen az összes nemeseket népnek /populus/ nevezi Werbőczy, a köznépet, vagyis a nem nemeseket pedig /plebs-nek/.

↑ Hk. II. R. 4t. Ezt a megkülönböztetést Justinianustól vette:

Igazi bárók /veri barones/ azok, akiknek neve fel van sorolva a végzeményekben és a király megerősítő leveleiben. Ezek az ország nádora /palatinus regni Hungariae/, ország-bíró /iudex curiae regiae/, Dalmát- Horvát- Tótország bánja /banus/, az erdélyi vajda, /vajvoda Transilvanus/ a székelyek ispánja, a szörényi bán /banus Zewriensis/ a királyi és királynői tárnokok, ajtónállók, pohárnokok, asztalnokok és lovászmesterek, a temesi és pozsonyi ispánok. A nemesség ugymond, a hunok és magyarok között keletkezett, Pannoniában való letelepedésük után. Itt azt a szigorú végzést hozták, hogyha valaki közülük veszély idején a vérestör körül hordozására nem jelenik meg a kitűzött helyen, akkor ha a-lapos okot nem tud felhozni, palossal kell kettévágni, vagy örökös szolgaságra vetni. Ez a magyarázata Werbőczy szerint annak, hogy a magyarok egyrésze nemes, a másik része pedig szolga lett.⁴ Ez a szokás Gyéssa fejedelemig érvényben volt. Ez tévedés, valamint az is, hogy Szent Istvántól kezdve sok o-lyan nemes volt az országban, aki némi szolgálatokkal és job-bágysai után gyűjtelék fizetéssel tartozott a királynak. Ezeket a nemeseket servienseknek nevezték és először II. András

⁴ Hk. I. R. 3t. 55.

adta vissza eredeti szabadságukat és nemességüket.¹ Ez is tévedés és arra mutat, hogy Werbőczy nem ismerte jól az aranybulla előtti állapotokat. Az 1222 évi december 15-iki pápai levélből kitűnik, hogy az aranybulla kiadását megelőző népmozgalom épen a nobilesek, méltóságviselők ellen irányult. Ennek pedig oka az volt; a nemzeti vagyon féltése idegenektől a nyugati hűbériség megakadályozása és a főtisztviselők, ispánok hatalmaskodásának megszüntetése.² Szent István óta gyakorolják királyaink a nemesítés és birtokadományozás jogát. Ez ma is érvényben van. Nemesi rangra emelhet a király valakit katonai szolgálatokért és az így kapott birtok neve *peculium castrense*, a tudásért kapott adomány neve pedig *peculium quasi castrense*. Erről az adományos fiu apja beleegyezése nélkül is szabadon rendelkezhetik, ha a törvényes iktatás megtörtént. Birtok adományozás nélkül is kaphatott valaki nemességet, akkor, ha a király felvette a nemesek közé. A cimera/arma vel insignia nobilitaria/ nem nemesít az csak diez, amely a nemeség bizonyítására nem elég, hanem erre szükséges az adomány vagy a leánynegyed kiadását tárgyaló nyugtató levél, mivel a leány negyedet köz-

¹ Hk. 14t. M. §.

² Erdélyi: Az aranybulla társadalma/Fejérvataki Emlékkönyv:

szolgálatokkal szerzett birtokjogokból kell kiadni. Valóságos nemes az olyan is, akinek csak az apja nemes, az anyja nem ugyanez csak akkor lehetséges megfordítva, ha az anyját a király fiúsította. Továbbá ha a nemes ember örökbefogadott valakit és a király is jóvá hagyta, és megerősítette és megtörtént a törvényes iktatás, az is nemessé lett.

A neméseknek négy fő kiváltágos joguk van és pedig : senkisémet állíthatja őket perbehívás nélkül törvény elé, gyanúból vallatni nem szabad. Csak a törvényesen megkoronázott fejedelem hatalma alatt állanak, de a király is csupán törvényes úton tartóztathatja le őket. Fel vannak mentve minden adó, vám, harmincad fizetés alól, de az ország védelmére katonáskodni tartoznak. Ha pedig a király a nemesi jogok ellenére cselekszik, ellenszegülhetnek. ¹ /E nemesi előjogokat csak az 1848-iki VIII. tc. szüntette meg./

Minden nemes szabadon rendelkezhetik a saját szolgálataival vagy pénzén szerzett vagyonával gyermekeire való tekintet nélkül. Ha pedig életében elosztja gyermekei között azon változtatni nem lehet. Azonban ha örökösei nincsenek, ősi vagyonáról csak királyi jóváhagyással rendelkezhetik, mert az magszakadás esetén a koronára száll.

¹ Hk. I. 1-9t.

Ha egyik nemes a másiktól kölcsönt vesz fel és azt nem fizeti ki, akkor a hitelezője elégtételt adásra kötelzheti. Elveszti nemességét az, aki szándékosan öl, felgyújtja a falvakat, rabol és erőszakos paráznságot követ el. Az ilyen nemeseket a tett színhelyén is lelehet tartóztatni és meg lehet büntetni. Azonban ha onnan elmenekült, akkor törvényes eljárást kell követni. Ha a nemesek gonosztevőket fognak el saját birtokukon, azokkal tetszés szerint bánhatnak, ha erre felhatalmazásuk van. Az elfogott gonosztevőket nem szabad elbocsájtani, mert akkor meg kell fizetniök azoknak a díját. Ha a nemes más földesur parasztját méltatlanul megveri, vagy megsebesíti, a paraszt ura azt a nemest perbe foghatja. Kisebb hatalmaskodás esetén 100 forintot és a megsebezett ember díját tartozik kifizetni.

Megemlékszik a Hármaskönyv a köznemesekről /homo communis nobilis/, az egytelkes nemesekről /unius sessionis nobilis/ és más birtokos emberekről /possessionatus homo/. Ezek azt a szabadságot élvezik, amit a többi nemesek. Az egytelkes nemesek restségük és tunyaságuk következtében elszegényedtek és mivel tudják, hogy nincsen, amit elveszthetnek, nagyobb na-

1 Ez is tévedés Werbőczynél, mert sok egytelkes kir. szerviens lett nemessé a várfalvakban.

gonosztettektől sem irtóznak. Az ilyen embert perbe lehet vonni, hatalmaskodásáért, de ha az okozott károkat nem tudja kifizetni, a bíró az ítélet kimondása után 15 napig megánál tarthatja. Ha ezen idő alatt nem egyezik ki ellenfelel, akkor annak szolgója lesz mindaddig míg az okozott károkat meg nem téríti.¹ A nemesi birtok elévülési ideje 32 év. A nemesi osztályon kívül állanak: a városi polgárok /cives/ a városok lakói /inhabitatores/, a kereskedők, szabók /sartores/, szücsök /pellifices/, vargák /autores/, tímárok /cendones/, akik díjaikra egyenlők a nemesekkel, de más tekintetben különböznek tőlük. A király címerrel is kitüntetheti őket /armorum insignia/,² de ez még nem jelenti a nemesi jogokat. Városokon kívül érvénytelen a tanuskodásuk nem's emberrel szemben. Az iparosok céheket /collegium/ alakíthatnak, de a közösen hozott szabályzatuk csak az egyes céhek keretein belül érvényes. Birtokjogaikban a törvényes elévülési idő rendszeren eredetileg 12 év, de visszaélésképpen már csak 1 év és 1 nap, mint a falusiaké, de török vagy tatár fogságba ha kerülnek elévülés nincsen.³

Ha a polgár másnak a földjén örököl, a földesurat /domi-

¹ Hk. II. R. 68t. 3-9§. - ² Hk. I. R. 6t. 1§. - ³ Hk. III. R. 15t. -

nus territoria/ megillető jövedelem alól nem vonhatja ki magát annak akarata nélkül. Ha pedig bünt követ el, akkor az előtt a földesur előtt tartozik törvényt állani, akinek a birtokán követte el a bünt és akinek a földjét bírja. Ha a polgár tartozik valakinek, de a hitelező nem tudja bizonyítani akkor a saját esküje felmenti az adósság alól. A polgároknak is jogukban áll, hogy a tolvajokat és a gonosztevéket megfenyítsék, de megcsönkítanők nem szabad.

Jobbágyok. A falusiakat/villani, rustici/ jobbágyoknak /jobbágyos/ nevezi. Ezek között többféle nemzetiségű emberek vannak. Ezek adósságuk és törvényes földbérük /terragium/ kifizetése után szabadon közlekedhettek, de mivel részt vettek a Dózsa-féle lázadásban, a királyi jászok, kukok, oroszok és bolgárok kivételével szabadságukat elvesztették és örökös szolgaságba kerültek. Csak a király vagy a főurak szabad városaiból azoknak más szabad városaiba való átköltözésük van megengedve.

Az a paraszt akinek felesége van, akár háztulajdonos, akár zsellér, évenként 100 dénárt tartozik fizetni két részletben. Minden héten egy napig urának kell dolgoznia. Havonként egy csirkét /pullum/, évenként két libát tartozik aján-

¹ L. A föld és népe című fejezetet.

dékba vinni, karácsonyra pedig minden tíz ház egy kövér disznót.¹

A perlekedőknek első sorban a földesur szolgáltatást igazságot, épen úgy mint nem nemes cselédeknek. Ha nemes parasztot bánt, ez csak földesura közbenjárása mellett szereshet igazságot. A földesur nagyobb hatalmaskodás esetén cselédeit fej és jószág vesztésre ítélheti. A javak $\frac{2}{3}$ -ad része a földesuré lesz mint bíróa, $\frac{1}{3}$ -ad része pedig a felperesé, akinek a földesur az elítéltet tartozik kiadni. Ha ezt nem teszi, akkor a paraszt díját a saját vagyonából kell megfizetnie, ha a cseléd az ítélet kimondása idején az ő szolgálatában volt. Ha a paraszt az igazságszolgáltatás elől elszökött, akkor a földesurnak jogában áll annak ingó és ingatlan vagyonát lefoglalni. Az ingó javakból fizet a felperesnek 40 arany forintot : 10 márkát és még az ingatlan javakból $\frac{1}{3}$ -ad részt. A többi vagyon a földesuré marad. Az ellenfél bárhol elfoghatja a szökevényt. Kisebb hatalmaskodás esetén a földesur megfizeti a paraszt vagyonából az okozott károkat és a felperes díját. Ha pedig a paraszt kért csinál, vagy adósa másnak és nincsen vagyona amiből azt megtéríthetné, akkor az ellenfele kezébe kerül, aki a saját börtönében

¹ II. Ulászló 1514 évi VII. dec. 15, 16, 17, 25. t. c.

tarthatja 15 napig kenyéren és vizen. Azután köteles kiszabadítani, de ha a paraszt nem tudja magát pénzen megváltani, akkor esküvel megígérteti vele hogy a keresetének, még ha koldulja is, - $1/3$ -ad részét mindaddig odafizeti, amíg az adósságot letörleszti. Azonban ha az ellenfelét megcsalja, akkor ez szolgaságba vetheti a tartozás kifizetéséig.¹

A paraszt örökös nem létében szabadon rendelkezhetik ingó vagyonával. A szerzett ingatlan birtoknak fele a földes uré és csak a másik feléről gondoskodhatik szabadon. Ősi örökségei a földesurra szállanak. Ha pedig végrendelet nélkül hal meg, akkor összes vagyonát a földesur örökli, aki tartozik őt eltemetni és az adósságait is kifizetni. Az örökös különben is csak a haszonélvezetet örökli, mert a birtok tulajdonosa a földesur, aki tetszése szerinti időben megválthatja a földeket közbecsű, - a szőlőket pedig igaz értékük szerint.

A természet joga szerint a szolga /servus/ is szabad, mert mindenki szabadnak született. Azonban a nemzetek joga behozta, a társadalmi válaszfalakat, a háborút és a szolgaságot. Werbőczy korában a társadalom vázlata a következőkben foglalható össze:

¹ Hk. III. R. 28 t. 1-2. §.

1. Egyháziak: főpapok /praelati/.
2. Világiak: kiváltságos nemesek /^bparones/,
 egyenlő joggal élők: magnatus, nobiles, proceres,
 homines communes nobiles, unius sessionis no-
 biles, possessionati homines.
3. Nem nemesek : városi polgárok, kereskedők, iparosok.
4. Nem szabadok : jobbágyok vagy falusiak, /jobbágyos, villani/
 parasztok, /rustici/,
 //cselédok : /famuli, familiares ignobiles/
 lehetnek szabadok, nem nemesek, sőt nemesek
 is. //
5. Rabszolgákról nem tesz említést.-

7. Alkotmány és törvényhozás.

Az alkotmány meghatározása. - II. Ulászló kori országgyűlés. - Kik hozzák a törvényeket? - Mi a törvény? - Mi az igazság? - Mi a jog? - A törvények kelékeiről. - Mi a statutum? - Mi a szokás és honnan ered? - Kik alkothatnak statutumot? - A Hármaskönyvben megemlített királyok törvényeiről.-

Mi az alkotmány? A közhatalmi egységben működő tagok viszonya, amelyről nálunk csak 1279-óta lehet beszélni, amikor a nagybirtokosok és köznemesek is kezdtek részt venni a közhatalom gyakorlásában.

II. Ulászló korából csak egy országgyűlés van említve, amely 1514 október 17-én kezdődött Budán és ennek neve : congregatio generalis, vagy generalis dieta ac conventus dominorum, praelatorum etc, aztán ez is conventio generalis. Ennek az országgyűlésnek mutatta be Werbőczy a Hármaskönyvet a gyűlés 33-ik napján azaz november 19-én a király elrendelte a megerősítő levele kiadását és a titkos pecsét ráfüggesztését. Ami elmaradt. II. Ulászló több országgyűlést tartott, amire az ő törvényei vetnek világot. Azt olvassuk egy helyen: a király köteles összehívni az országgyűlésre /comitia/ egyenkint a főpapokat, bárókat és neme-

seket és köteles minden harmadik évben országgyűlést tartani 1498-tól kezdve.

Kik hozzák a törvényeket? Mikor a magyar nemzet még pogány volt a herceg /dux/ és a kapitányok /capitanei/. Ez a-nakronizmus, mert abban az időben még nem voltak kapitányok és az az elnevezés Olaszországból vagy Dalmáciából származott krónikáinkba. A katapan, kapatan, kapitány katonai feje volt a városoknak. Szent István megkoronázása óta Werbőczy szerint királyainkra ruházták a törvényhozás jogát. /Ez is tévedés, helyesen a főpapok és a királyi főtisztok tanácsa meghallgatásával adta ki törvényeit./

Werbőczy korában az országgyűlésen részé törvényhozában részt vettek: a praelati, barones, magnatus proceres és nobiles. A városi polgárok részvételéről nem beszél a Hármaskönyv.

Mit nevez Werbőczy törvénynek s mire jó az? A törvény s az ezt megmagyarázó jogtudomány az igazságot mondja ki. A törvényt pedig az emberek üdvének, nyugodt és boldog életének kedvéért gondolták ki. Ez igazságon, okosságon és bölcsességen alapszik.

Mi az igazság? Örökkétartó akarat. Ez kétféle: termé-

szeti és törvényi s ennek megfelelően van természeti jog /jus naturale/ és tételes jog /jus positivum/. A jog a törvényekből és a szokásokból áll. /írott, nem írott jog/, azaz nem más mint a parancsolatok gyűjteménye. Lehet a jog még köz- és magánjog.¹

A törvény is lehet isteni és emberi. Az emberi törvény erkölcsből és szokásból származik, amelynek négy feladata van: enged, parancsol, tilt, és büntet.² Ha az emberi jog sérti az isteni jogot, akkor csak a nép beleegyezésével lehet beléle törvény.³

Közönséges végzemény /statutum, decretum,/ alatt valamely helynek tételes jogát értjük. Ez létrejöhet az illető nép közös megegyezésével, amelyet írásba foglalnak és a fejedelem megerősíti. Azért nevezik a fejedelem statutumainak, vagy országos végzeményeknek /regni decreta/. Az ilyen végzemény minden kiváltságot eltöröl, melyről a közönséges rendelet megemlékezik. Pl. II. Ulászló egy végzeményben eltörli Visegrád város szabadságát.⁴ Az országos végzemények megtartása elsősorban a fejedelmet illeti, azután mindazokat, akik ebben az országban laknak.

¹ Hk. Előbeszéd 3t. ² Hk. Előbeszéd 7t. 3§. ³ Hk. II. R. 3t. 3§.

⁴ Hk. II. R. St. 2§.

A szokás /consuetudo/ is lehet törvény. Érvényben maradásához szükséges : okszerűség elévülési idő polgár jog szerint 10 év és ez elég az egyházjog szerint is, ha a törvény hiányában keletkezett. Azonban ha az egyházjogot sérti, akkor 40 év szükséges. Kell hogy a cselekvés ismétlődjék. Megtörténik néha hogy egy cselekvésből is származik szokás Pl. a hidépités.

A törvény és a szokás között levő különbség az, hogy egyik rögtön keletkezik, a másik lassan fejlődik. A szokás a törvények magyarázója, amelynek van törvényhozó és pótló ereje. A Hármaskönyv királyi jóváhagyásában azt olvassuk, hogy mivel az ország régi törvényei nem voltak írásba foglalva, azokat szokásoknak nevezhetjük. A szokás a közönséges rendeletekből vagy végzeményekből, az ország rendes bíráinak ítéleteiből a fejedelem kiváltság leveleiből eredt. A perlekedési gyakorlatokat pedig I. Károly hozta be Franciaország határaiból /ex Galliarum finibus/ amelyeket ugyanond Werbőczy- ezután is meg kell tartani.⁴ Ez az állítás jórészt tévedés. A perffolyamat szokásai az Árpádkori szokásokban gyökereznek. Ebben az időben a germán peres eljárás formáit és elveit követték, de a német befolyást az utolsó

⁴ Hk. II. R. 6t. 12§.

Árpádok és az Anjou királyaink idejében felváltotta nyugat-európai, különösen pedig francia szokás. Perjogunkban olyan nagy erővel történt az át-alakulás, hogy annak emlékét bár nem egészen pontosan a Hármaskönyv is megőrizte.¹

Kik alkothatnak statutumot? A dalmátok, horvátok, tótok és az erdélyiek. Azonban Magyarország közönséges végzeményei ellen és a királyi kuriában az ország rendes birái által birtok jogok és ingatlanok tárgyában hozott ítéletek ellen nem hozhatnak statutumot. Olyan vármegye és nép is hozhat statutumot, amelynek saját joghatósága van. Ha pedig nincs akkor csak fölebbvalója beleegyezésével teheti azt. A vármegyéknek szántóföldek, rétek, erdők, folyóvizek őrzése, malmok állapota tárgyában hozott rendeletei nem ellenkezhetnek a régi szokással. A szabad városoknak, kereskedőknek, iparosoknak csak a király hozzájárulásával, de mások sérelme nélkül hozott statutumai érvényesek az illető vármegyében, városban, vagy céhben.

A közönséges végzemények /de retum/ között vannak olyanok, melyeket egészen megszüntettek, vagy részben eltöröltek hallgatással mellőztek vagy behoztak.

¹ Hajnik : Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyes házi királyok alatt. 1899. 215 - 221. o.

Teljesen el vannak törölve a nádori köztörvényszékek /judicia palatinalia/, párbajvívások /duellorum dimicationes/ kihirdetett gyűlések /proclamatae congregationes/, három vásáron való kikiáltások /triforenses proclamaciones/, . Az utóbbi helyett az értesítéssel való perbehívást használják. Azonban a már megkezdett ügyekben a régi törvényeket veszik figyelembe.

A régebben hozott törvények érvényben maradnak, akkor, ha a nép szokásával megegyeznek és ha azt az újabb törvények nem törlik el. Szent István törvényei a hitvallás elemeivel foglalkoznak inkább, mint a perlekedésekkel. Szent Kászló törvényei igen jók. II. András vagy jeruzsálemi /Hierosolymitanus/ Andrásnak a nemesi szabadságra vonatkozó törvényeit Werbőczy korában szentnek nevezték /sacra decreta/. Lajos, Zsigmond, Albert is hoztak törvényeket. A legyőzhetetlen Mátyás királynak 1486-ban hozott közönséges végzésényét II. Ulászló is megerősítette, mely kimondja, hogy az összes világi urakat nemeseket, birtokos embereket bármely hatalmaskodásukért főben járó ítélettel lehet sújtani.

II. Ulászló is jeles törvényeket hozott, akinek emlékét Werbőczy szerint mindig áldani fogják.

 1 Hk. II. R. 2t. Ezeket megszüntették az 1471, -1478, -1486, -1492 és az 1495 évi törvények.

8. Hitélet és szellemi művelődés.

Hivatali eskü. - Ünnepek. - A hitéletre nincsenek adatok. - A királyi adománylevelek, aktató,-perbehívó,- határjáró,-bírói,-tanuvallató,-záloglevelek. - Szerződések. - Időlátótt vagy korlevelek, ügyvédvalló levelek. - A levelek átíratásáról. - Érvényes és érvénytelen kiváltság levelek felsorolása. - Milyen hamis leveleket készített Zömléni Gábor deák? - Pecsétek. -

A tisztviselőknek hivatalba lépésük alkalmával esküt kellett tenniük Istenre és Szűz Máriára. Erről a Hármaskönyv nem tesz említést. A vasárnapon kívül a következő ünnepeket említi Werbőczy : Boldogságos Szűz Mária fogantatása, Gyertyaszentelő Boldogasszony, virágvasárnap, nagycsütörtök, Szent Kereszt felmagasztalása, Krisztus szentséges testének ünnepe /Urnapja/, áldozó csütörtök, pünkösöd, az Ur menybemenetelének ünnepét. Azonkívül Szent Lukács evangélista, Szent György vértanu, Boldogságos Erzsébet özvegy, Szent Márton püspök és hitvalló Szent Mihály és Szent Jakab ünnepét találjuk meg Werbőczynél, de természetesen megtartották a karácsony és husvét első ünnepeit, az apostolokét, Szt. Lászlóét, Szt. Istvánét, stb. ahogy már Szt. László szabolcsi zsinata felsorolta teljesebben. Werbőczy ezeket nem sorolja fel mind, de említ olyan ünnepeket, melyek az említett felsorolásból hiányoznak így pl. virágvasárnap, nagycsütörtök, Urnapja, Szent

Lukács, Boldogságos Erzsébet özvegy, Szent Mihály ünnepét.

A II. Ulászló korában lévő hitéletről a Hármaskönyv nem ad felvilágosítást.

Iskolákról, művészetekről és a szellemi életről sem emlékszik meg. Azonban sok helyen beszél a hivatalos eljárásban használt levelekről, melyeket itt a szellemi művelődés oklevél stilizálás címén említhetünk. Ha a király kiváltsággal ajándékoz meg valakit és ez nincsen másnak kárára, akkor a kiváltság levél végére ezt szokták iktatni: "salvo iure alieno". Nagy Lajos és Zsigmond adományoztak birtokokat minden beiktatás és záradék nélkül is, de az ilyen birtok jogot nem kérheti senki más, sem királyi jog, sem megszakadás címén.

A királyi adomány levelekben /litterae donationales/, melyeket örökösök hátrahagyása nélkül elhaltak fekvő jószágairól állítanak ki, ezt a záradékot iktatják: "per defectum seminis talis vel talis etc." "Ennek és ennek megszakadásánál fogva stb." Azonban ha mindkét ágat illették a fekvő jószágok, akkor így szólt a záradék: "per defectum seminis utriusque sexus talis etc." Ennek mindkét ágban való megszakadásánál fogva." Ha az adomány levélben az adományos beiktatja testvéreinek nevét is, akkor az elosztásnál azok is

↑ Dr. Erdélyi László: Magyar Művelődéstörténet. II. Kötet 398-399. l.

részesednek. A királyi adományt egy év alatt törvényes iktatással kell megerősíteni, akár ellene mondjon valaki akár nem máskülönben érvénytelen lesz az adomány. Végrehajtás céljából egy évig érvényes iktató levél így kezdődik "Cum nos debitum habentes respectum etc." "Midőn mi kellően méltatván" stb. vagy "Cum nos attentis et consideratis etc." "Midőn mi figyelembe vevén és megfontolván stb." Ebben az esetben az iktató levél akkor is érvényes, ha az adománylevél elveszett.

Az olyan iktató, határjáró és megintő levelek, melyeknek bevezetése "Dicitur nobis" "Mondják nekünk" záradékuk pedig "Ad terminum competentem", "Illő határnapra", csak 60 napig érvényesek. Az ilyen iktató levél mellett még az adománylevelet is fel kell mutatni. A hatalmaskodást tárgyaló perbehívó levelek is 60 napig érvényesek. Ha pedig nyolcados határidő van megjelölve, akkor azt a megnevezett ünnepet megelőző 8-ik napon kell végrehajtani.

Van eset mikor sem iktató sem királyi jóváhagyás nem szükséges pl. az olyan örökbevalláshoz, amelyet az osztozkodó atyafiak hiteles hely előtt tesznek. Más esetben egy év alatt törvényes iktatást kell készíteni, de ha már krábban is birtokában volt annak az ingatlanak, akkor egy év elteltével is beiktatható. Érvénytelenek az olyan határjáró levelek /lit

terrae metales/ ,amelyekben kitett földeknek tulajdonában később lépett valaki. A határjárást királyi, vagy nádori emberek végzik, de gyakran megvesztegetik őket.

Vannak birói vagy birság levelek, melyeket az ítélet végrehajtásakor fel kell mutatni.

Tanuvallató levelek /litterae inquisitoriae/ a király vagy az ország rendes biráinak írásba foglalt kívánságára készültek, mégpedig a hiteles helyeken vagy a nemesek gyűlésén a rendes bírák előtt. A tanuvallatásról készített tudósítólevélbe be szokták iktatni a tanuk vezeték és keresztnevét is.

A leány negyedről nyugtató levelet készítenek. Záloglevelet pedig /litterae impignoratitiae/ a zálogba adott birtokról állítanak ki. Ha a zálogba adó kielégíti a hitelezőjét pénzzel, akkor arról felmentő, azaz nyugtató levelet kap.

Szerződés /contractus/ vagy testvérré való fogadás alkalmával az idegen személyt királyi engedéllyel és az örökösök hiányában lévő birtokosnak fekvő jószágába való beiktatással kell megerősíteni.

A gyámgyermek életkorát /aetates autem pupillorum./ a rendes bírók, káptalanok és a hiteles helyek vizsgálják meg

és korlevelet /litterae revisionales/ állítanak ki¹. Ezt más-
képpen időlátott levélnek /Hydelathoth levélnek/ nevezik.
Erre első adat egy 1498-év szeptember 4-én kelt oklevél há-
tán van feljegyezve közel egykoru irással.² A korlevelek ér-
téke egyenlő az ügyvédvalló levelekével. /litterae procurat-
toriae./ A korleveleket ma az anyakönyvi kivonatok pótolják
A gyermekek nagykorúságuk előtt tett bevallásukat megmásít-
hatják a korlevelek felmutatásával. A rendelt gyámoknak kö-
telességük lajstromot és leltárt vezetni /inventorium et re-
gistrum facere./ az árvák vagyonáról, hogy azzal bármikor
beszámolhassanak.

Szokás levél átiratokat készíteni. Az olyan átiratok-
nak, melyek a nyolcados törvényszakon kívül készültek, nin-
csen hitelük és a bizonyításnál az eredeti levelet is fel-
kell mutatni.³ Azután még megtoldja azzal Werbőczy, hogy hi-
telesek azok a levél átiratok is, melyeket a királyi táblán
és az ítélőszéken készítettek.⁴

A káptalannak ismernie kell azt a személyt, akinek rész-
szére törvényes levelet állít ki., mert különben érvénytelen
lesz a levél. Aki pedig hamis leveleket tudatosan készít és

Hk. I. R. 127. t. Századok 1921. LV. évf. 6-10. füzet 230. ol.

Hk. II. R. 11t. 1§. ⁴ Hk. II. R. 15. t.

használ hűtlenséget követ el. A hamis levelek megvizsgálásánál figyelni kell a keltezésre a pecsét nyomására, feliratára és a szövegben előforduló törlésekre. A városoknak vannak jegyzőkönyvei /protocolum seu liber civitatis/, melyeket a bíró és az esküdt polgárok vezetnek.

Érvényes kiváltságlevelek felsorolása:

Szent István, Szent László, I. András, I. Béla, I. Gyéssa, Könyves Kálmán, II. István, Vak Béla, II. Gyéssa. III. István, III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla, V. István királynak azonlevelei, melyeket mint törvényes király és nem mint újabb király adott ki. Érvényes továbbá a IV. Lászlóé, III. vagy V. lencei Andrásé közül csak az, amelyet I. Károly megerősített vörös viaszba nyomott gyűrűs pecsétjével. I. Károlynak azok a levelei érvényesek, melyeket a harmadik pecsétjével is megerősített, mert az első két pecsétet a király megsemmisítette. Nagy Lajosnak elveszett az első pecsétje s csak az a levele érvényes, amelyiket a harmadik pecsétjével is megerősített. Zsigmondnak csak 1406-1457-ig kiadott levelei érvényesek. Albertnek Hunyadi Jánosnak kormányzósága alatt kiadott, de csak 32 jobbágysálig terjedő adománylevelei érvényesek. V. Lászlónak 1452-1457 között kelt levelei érvényesek, Mátyásnak pedig azok a levelei, melyeket megkoroná-

zása után adott ki. II. Ulászló királynak összes levelei jogerősek.

Érvénytelen kiváltságlevelek :

A német Péteré, a magyar Abáé, Salamoné, IV. Istváné, III. Lászlóé, V. Istvánnak hercegsége korában készült levelei, III. Andrásé, kivéve azokat, melyeket I. Károly megerősített, Zsigmondnak 1406 előtt kiadott oklevelei, Erzsébet asszonyé is a székesfehérvári egyház számára alamizsnát ajándékozó levele kivételével, és I. Ulászlónak levelei érvénytelenek.

Hamis levelek azok, amelyeket Zömléni Gábor deák készített, nevezetesen ezek : Zsigmond király jóváhagyásával a Kompolthy ur fiai számára készített levele, mely szerint a Solmos birtokot öröklék, ha a Solmosy családnak magvaszakad. Zsigmondnak egy fejű sasos pecsétjével Gyöngyös város kiváltsági szabadságáról szóló levél. Két kiváltság levél Zsigmond egyfejű sasos és a budai káptalan pecsétjével Polyák Péter budai szabó felesége leányainak fiúsításáról szóló iktató levél. Zsigmondnak egy fejű sasos titkos pecsétje alatt Szabadka község szabadságáról szóló levél. A budai káptalan pecsétjével készült bevalló és iktató levél a Beche várnak Gerthi László részére történt elzálogosításáról.

Ulászló pecsétjével Majsay László zarándmegyei, Pakai Zsigmond bodrognegyei nemeseknek, Pachay Lászlónak és öt máramarosi város részére készült levél, melynek értelmében akasztófákat állíthatnak fel birtokaik határában. Egy királyi jóváhagyást tárgyaló császári nyílt levél, Erdődy Gergely bácsi kanonok részére. Továbbá Zsiondnak egy fejű sasos pecsétjével ellátott kegyelem-levél a zsidók számára arról, hogy kereskedhetnek. Albert pecsétjével a máramarosi városok szabadságát tárgyaló kiváltság-levél. Nagy Lajosnak gyűrűs pecsétjével Pest és Buda városok szabadságáról szóló levél. Ezekon kívül még számos apróbb bevalló és kiváltság levelet készített az említett diák, melyeket az 1448-ban Pesten tartott közgyűlésen a saját bevallására megsemmisítettek.¹

Pecsétek : A kiváltságot pecséttel kell megerősíteni /
/sigillum/. A pecsét tulajdonképpen nyilvános jelvény, melyet aranyba, viaszba, vagy más ércbe nyomnak. Kétféle pecsét van hiteles /autenticum/ és nem hiteles /non autenticum/. Hiteles pecsétje van : a fejedelemnek, az ország rendes bíráinak, a káptalanoknak, konventeknek, városoknak és mezővárosoknak.

Nem hitelesek a magán személyek pecsétjei, melyeknek sok fajtája van. Más a főpapoké, az örökös ispánoké, báróké ne-

¹ Hk. II. R. 14t. 1-82§.

meseké, előkelőké, melyek valóságos címerekkel vannak kimetszve és ábrázolva.

Az érsekek, püspökök, a vranai perjel, az örökös ispánok, a rávországi despota saját pecsétjeikkel tehetnek bevallásokat, míg ezt a többi bárókagés mágnások az ország rendes bírói előtt kötelesek tenni. ⁴Az összes főpapoknak, báróknak van kettős keresztet ábrázoló pecsétje, de ezt csak bírászkodásnál és igazságszolgáltatásnál szabad használni.

Megemlékszik még a Hámaskönyv a következő királyok pecsétjéről: I. Károlynak volt vörös viaszba nyomott gyűrűs pecsétje, amelynek jobb oldalán K. betű volt metszve. Összesen három pecsétje volt, de ezek közül kettőt megsemmisített. A harmadik pecsét lapjára paizs volt metszve kettős kereszttel és kétfelől egy-egy sárkány alakja.

Nagy Lajosnak két pecsétje volt de az elsőt Uzura vidékén ellopták Miklós ezstergomá érsektől és cancellártól. Az egyikről tudjuk, hogy gyűrűs pecsét volt.

Zsigmondnak volt nagy pecsétje, egyfejű sasos és egyfejű sasos titkos pecsétje. A császári pecsét rendszeren kétfejű sasos.

—:—

9. Kormányzat és belügyi közigazgatás.

Mi a kormányzat ? - A közigazgatás vezetői. - Vármegyei ispán, alispán, szolgabíró, királyi emberek. - Milyen ügyeket intéznek a megyei törvényszéken ? - Városok, földesurak joghatása. -

Mi a kormányzat, A belső rend vagyis a közbiztonság megteremtése és fõntartása, a közjõllét elõkészítése és megõvé-
sa. A belügyi közigazgatás szervei : a vármegye /comitatus/, a városok /civitates/, mezõvárosok /oppida/, falvak /villae/ és a földesuri joghatóságok.

A vármegye élén áll a vármegyei ispán /comes, comes parochialis/, az alispán /vice-comes parochialis/, akit a fõispán választ, de a vármegye hozzájárulásával, a szolgabírák, /judices nobilium/. Pest és Pilis vármegyéknek csak szolgabírák vannak, akik a fõ és az alispánház tartozó ügyeket is végzik. Werbõczy nem említi, hogy az említett hivatalnokok megválasztása hogyan történik és a hivatali évük mennyi ideig tart. Azonban tudjuk, II. Ulászló törvényeibõl azt, hogy a szolgabírónak 25 márká büntetés feltételével el kellett foglalnuk az állásukat, kivéve ha nem laktak abban a megyében. A hivatalt egy évig tartoztak viselni. Könnyen felis-

merhető pecsétet kellett használniok. Ha lemondtak, vagy állásukból elmozdították őket, akkor csak öt év múlva lehetett ismét megválasztani.¹ A király vagy nádor, a káptalan vagy a konvent emberei /regius aut palatinalis, capitularisque vel conventualis homo/ részt vesznek a végrehajtásoknál, perbeí vásoknál, tanuvallatásnál és szemügyrevételnél. Régebben a végrehajtásokra a királyi udvar mileseit, lovagjait /aule regiae milites/ vagy más udvari embereket küldtek ki.

Megyei tisztviselő csak nemes és olyan ember lehetett, akinek abban a vármegyében birtoka volt. A megyei tisztviselők hivatalba lépésük alkalmával esküt tettek, de erről Werbőczy nem emlékszik meg.

A vármegye ispánja, szolgabirája az összegyűlt nemesek jelenlétében kiválaszt egy köznemest, aki magszakadás által kétségessé vált birtokot tartozik kezelni mindaddig, amíg az ügy eldül kellő haszonnal. Ugyancsak az ispán köteles végrehajtani az ország rendes birái által a közös tanuvallatásra meghívott, de meg nem jelent nemeseken a birságot, amely 16 nehéz márkát tesz. Egy márka: 4 forint, 400 dénár.

A vármegyei ispánok törvényszékein /insedibus iudicariis comitum parochialium/ az ispánok, alispánok és szolgabirák

¹ II. Ulászló 1492. I. dec. 34c. 1-5§.

csak kisebb hatalmaskodás vagy erőszakoskodás tárgyában hozhatnak ítéletet, de 100 forintnál nagyobb büntetést nem róhatnak a vesztés félre. Ott intézik a 3 forintot nem érő peres ügyeket, még Erdélyben és Szlavoniában is, nem pedig a vajda előtt. Az olyan megyei törvényszéken kezdett pereket, melyeknek ítéletével nincsenek megelégedve, fel szokták küldeni a királyi kuriába, de innen ismét visszaküldik a megyei hatóság elé végrehajtás okából. Az a peres fél, akinek peres ügye még nem volt a királyi kuriában, az a királytól perujtást kérhet, amely a megyei törvényszéken történik 3 forint lefizetésével. Azonban ha az ügy már volt a királyi kuriában, akkor 3 forintot kell fizetni. A vármegyei ispánok hoznak ítéletet az elfogott tolvajok, rablók és gyújtogatók büntetése vagy kiirtása tárgyában is.

A szabad városok közül némelyiknek van polgármestere /magister civium/, a többi városoknak vannak bírái /iudices/, esküdtségi polgárai /iurati cives, iuratores civium/ és tanácsosai /consules/. Ők intézik a polgárok között felmerülő peres ügyeket és innen ha az ítélettel nincsenek megelégedve felküldik a királyi tárnokmester, vagy a királyi felség elé. Ingatlan javakban indított pereknél nem fogadják el az idegenek tanuskodását, de kisebb ügyekben érvényes az is.

Ha valaki adósság miatt perbe idézi a városi polgárt, de tanut állítani nem tud, akkor a város régi szokása szerint a polgárt saját esküje is felmenti. Ha a polgárok a bíró és két esküdt polgár előtt ingatlan vagy örökségi javakra bevallást tesznek, akkor azok, akik az ilyen birtokot megvásárolják két esküdt polgár előtt léphetnek annak birtokába. Ha pedig ellenmondó akad, az 15 nap alatt az említett tisztviselők előtt ellenmondásának okát tartozik adni és egy éven belül megteheti tiltakozását, melyet a bíró vagy az esküdtek a városkönyvébe /civitatis liber/ tartoznak bejegyezni.¹

Az olyan nemesnek egy-két városi magánszemély ellen indított perét is, akinek nincsen város határán belül birtoka a város bírója előtt kell elintézni.

A szabad városok polgárainak főbenjáró büntetésénél felbezésnek csak akkor van helye, ha ártatlanul halállal akarják sújtani. Ha a város nemes embert igaz ok nélkül halálra ítél, akkor a bíró és az esküdtek esnek főbenjáró ítélet alá és elveszítik fekvő jószágait, melyeknek $\frac{2}{3}$ része a királyé, $\frac{1}{3}$ -da pedig a nemesé lesz.²

A mezővárosok és falvak kormányzásáról nem találtam adatokat. A határukban elfogott tolvajokat, gonosztevőket, ha-

¹ Hk. III.R. 14t.

² Hk. III.R. 20t.

csak nem a tetten kapták, nem büntethetik meg, hanem a megyei ispánnak tartoznak átadni három nap alatt. Máskülönben minden elfogott személyért 3 márkát kell fizetniök. Azonban ha királyi levelük van, akkor meg is ölhetik, de elengedniök nem szabad.

Ha a nemes vagy a paraszt a vetésekről, tilalmas makkos erdőkből lovat, ökröt, juhot stb. behajt és három napig nem jelentkezik a gazdája kiváltás végett, akkor az ügyet a megyei törvényszék elé tartozik vinni, az okozott károkat pedig ama hely bírása és esküdt polgárai állapítják meg. Ha három nap múlva nem jelentik be, hogy kóbor állatokat hajtottak be, akkor naponként 3 nehéz márkát tartoznak fizetni.

A jobbágyok falusiak, parasztok ügyét elsősorban a földesur intézi és csak azután lehet az ügyet a bíró vagy a megyei ispán elé vinni. Ha a paraszt erőszakosságot vagy hatalmaskodást követ el, de vétke helyéről elszökdk, akkor a földesur kielégíti a sértett félt a paraszt vagyonából. Megtörténik, hogy a nemes nem nemes cselédeivel együtt hívják perbe és akkor kötelek a birtok színhelyén a kitüzött határ időben a vármegye két szolgabírása előtt törvényt szolgáltatni, különben 3 márkát fizet minden cselédje után. Ha pedig a másodszor kitüzött határ időben sem szolgáltat igazsá-

got, akkor minden díjat ő fizet. A főbenjáró ítélettel sújtott cselédek birtokának $\frac{2}{3}$ -ad része a földesuré mint bíróné, $\frac{1}{3}$ -ada az ellenfélé, akinek tartozik az elítéltet kezébe adni. Ha pedig ezt elmulasztja, akkor a saját vagyonából kell megfizetnie a díjakat. Az elszökött cselédet bárhol letartóztathatja az ellenfele. -

-:-

10. Külügy, hadügy.

A hadijog meghatározása. - Banderium és a katona-állít-
tás módja. - Hadakozások királyaink idejében.-

Külügyről nem beszél a forrás. A hadijog meghatározá-
sát Gratianus és a Digesták alapján adja. Ez nem más, mint
a hadiutasítás, szövetségkötés, az ellenség megrohanása a-
dott jelre, a katonák büntetése, a zsoldfizetés módja, kitün-
tetések dícskoszorúval vagy arany láncsal és a hadi zsák-
mány igazságos elosztása.-

Ha valamelyik katona lovat lop és azt a táborban /in
exercitu/ megtalálják, megbecsülik és otthagyják a táboro-
zás végéig. A had kapitánya és vezére által /capitaneus a-
ut dux exercitus/ kitűzött határidőben a peres feleknek
meg kell jelenniök vagy a rendes bírák, vagy pedig a kirá-
lyi főlovászmester előtt. /agazonum regalium magister/.

II. Ulászló korában egy kir. banderium 800, a többi
banderium 400 emberből állott, melynek felét nehéz vértes
fegyveresek, a másik részét könnyű fegyverzetűek vagy köz-
nyelven huszárok tették.

A nemesek minden 20 kapu vagy jobbágytelek után egy
lovast, az egytelkes nemesek pedig tizen tartoztak egy lo-
vast kiállítani. ¹ -----

Hat évvel később azt olvassuk, hogy 36 jobbágytelekről kell egy lovaszt adni, kivéve Pozsega, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, - Csanád, - Zaránd, - Torontál, - Arad, - Temesvár, - és Békés megyéket, mert ezek minden 24 kaputól adnak egy páncéllal sisakkal ellátott huszárt.¹⁾

A törvények említik a fegyvereseket /armigeri/, huszárokat /huszárones/ és gyalogosokat /pedites/.

A király tartozik zsoldot fizetni azoknak a tiszteknek, katonáknak és zsoldosoknak, akiket az ország védelme céljából alkalmaz, mégpedig azért, hogy az országlakókat ne rabolják ki. A főpápok, bárók és nemesek is csak úgy kötelesek külföldi hadjáratra menni, ha a király zsoldot fizet nekik.²⁾

Az 1514-iki törvények elrendelik azoknak a kapitányoknak, századosoknak és tizedeseknek megölését, akik a parasztlázadásban részt vettek.

Szent László a tatárokat /gentem Tataricum / többször megverte nyílt csatákban. III. Béla a tolvajokat és rablókat írtotta ki. Amit Werbőczy a krónikák után mond, de ez voltaképpen az egykori Rogerius szerint IV. Béla első intézkedéseire vonatkozik. Győzedelmes II. András, akinek jeruzsálemi mellék neve volt, a saracénokat szerencsésen megverte.

Nagy Lajos a patarénusok ellen harcolt Bosnyák-országban

1) II. László 1498. III. dec. 16c.

2) II. o. 1492. I. dec. 19c. 16.

és Uzura vidékén elveszítette a hiteles pecsétje két példányát.

I. Ulászlót Várna mellett Murad török császár 1444-ben legyőzte.-

-:-

11. Pénz és adóügy.

II. Ulászló kori pénzek. - Királyi jövedelem. - Földes-
uri haszon. - A király adományoz vám és révjogokat és ad
harmincad és vám alól való mentességet.-

A Hármaskönyvben előforduló pénzek : egy forint /flo-
renus/: $1/4$ márka, /gira/ : 100 dénár, de a székelyek a tör-
vénszékük előtt egy márkát ötven dénárral számitanak. Em-
litve van arany forint is /florenus auri/ mely azonos a
főntebbi 100 dénáros forinttal. Egy nehéz márka ezüst /mar-
ca gravis ponderis/ : négy aranyforint : 400 dénárral. Egy
arany márca : 72 forinttal.¹ A Mátyás korában kezdődő új dé-
nár pénzt /obulus quadrans/ is emliti, de nem mondja meg a-
mit Mátyás törvényeiből tudunk, hogy egy obulus 2 fillért
ér.² A Hármaskönyv fordítója a quadrans-ot mangurnak fordít-
ják, ami tulajdonképpen egyenlő 1 krajcárral.³

A király jövedelme. A kamara hasznát Magyarországon sze-
dik, az ötvenedet Erdélyben és a nyestbőr adót Szlavoniában.
Harmincadot /tricesima/ egy forintnál értékesebb dolgok u-
tán szednek, melyeket az országból kivisznek.⁴ A makkos er-
dők után sertés dézsmát /decima porcorum/ vagy vámot /tri-

¹Hk. II. R. 72t. 4§. - ²Kemény József: Társadalom és Művelődés
Hunyadi Mátyás törvényeiben 1918, 51. l.

³Hk. I. R. 133t. 32§. - ⁴II. Ulászló 1492. I. dec. 26, 27c.

butum/ szednek. Szárazon és vizen szintén vámot szednek.

Az országgyűlés kimondja, hogy érje be a király a régi jövedelmekkel és ne követeljen adót, vagy egy forintos taxát és csak olyan adót szedhet, melyet a rákosi gyűlés megszavaz¹.

Szlavoniában csak a megszavazott adó felét kell megfizetni a kapuk számának arányában.²

Földesuri haszon : a hegy- vagy szőlőhegy vám /tributum promontorii, seu montis vinearum/, amely jelentős összeget tett. Gabona és bor kilenced járt minden jobbágytól és ezt a dézsma kivétele előtt kellett beszedni,³ azonkívül ajándék és ingyen munka. A törvénykezési terhek fizetését birságnak /iudicium/ nevezték.

A szabad serviensekről azt mondja Werbőczy, hogy azok II. András király uralkodása előtt nemesek voltak és a jobbágyaik részéről gyűjtelék fizetéssel és némi szolgálattal tartoztak. Ezen szolgálat alól II. András mentesítette őket és az általa hozott törvényre azóta minden királynak meg kell esküdni koronázása alkalmával.⁴

¹ II. Ulászló 1492. I. dec. 1. c. és 1504. I. c. - 1498. 4c.

³ 1500. IV. dec. 27c, 29c. Ez ellenkezik a régibb dézsmatorvényekkel, nevezetesen nagy Lajos kilenced törvényével mely szerint előbb a püspöki tizedet kell kivenni, a kilencedik tizedet pedig a földes ur részére.

- 4-ik jegyzet a tulsó lapon.

2) T. Ullászló 1498. 4c.

4-ik jegyzet a tulsó oldalon van.

A király adományozhat egyedül folyóvízi vámokat, vagy révjogokat, de a vámhelyek között legalább is egy mérföld távolságnak kell lennie. A király mentesíthet továbbá valakit vám és harmincad fizetés alól is.-

Hk. II.R. 14-17t. Ez a felfogás téves, mert a serviensek csak 1200 tályától kezdve lesznek nemesekké és jobbágyaik /akkor még tiszti osztály/ nem voltak, csak legfőlebb szolgáik. L. Erdélyi: A tizenkét legkritikusabb kérdés: 143. l. Az aranybulla társadalma /Fejérpataky-Emlék - könyv 1917. 85,-89.l.

12. Gazdasági élet.

Östermelés, ipar, kereskedelem. - Földmivelés, elévülési idő. - Zálog, csere, birtok eladás. - Becsü. - Állattenyésztés. - Az állatok becsü szerinti való értéke. - Iparosok. - Kereskedők. - Vásárok.

A földmivelés már Werbőczy korában is fejlett állapotban volt. Több helyen említ szőlős kerteket, gyümölcsösöket, szántófoldeket, kaszálókat, makkoserdőket stb. Azt nem adja tudtunkra, hogy milyen gyümölcsöket termesztettek. Azon-
II. Ulászló törvényeiből tudjuk, hogy ismerték a búzát, rozstot árpát zabot és a tönkölyt.

A folyam árja elen gátakat készítettek. A törvény arról is intézkedik, hogy az áradás alkalmával elszakított föld a régi tulajdonosé maradjon.

A birtokok elévülési ideje királyi jogra 100, egyházi-
ra 40, nemesire 32, a polgárra régebben 12, de most már 1 év és 1 nap, mint a falusiaké. Azonban nem évül el a birtok jog ha valaki véletlenül a törökök kezébe kerül és ott hosz-
szu ideig kénytelen maradnia. Ha az apát száműzik és a fia is elkiséri, ennek sem évül el a birtokjoga. Továbbá nincsen elévülés az atyafiak között hitbér, leánynegyed határkiigazítások és zálogjogok tekintetében.

Az elzálogosított jószágot az örökösök visszaválthatják. Werbőczy szerint a zálogosítás kárhozatos dolog, de már nagyon megszokták. II. Ulászló is zálogba adta Sopron várost megyéjével és Bártfa várossal együtt, de a törvények kényszerítették, hogy ezeket váltsa vissza.¹

Kölcsönös csere után két vagy több fél egymás között megcserélheti a birtokjogát, de törvényes ráruházás is szükséges. A fiuk és lányok ellenmondása nem jön számításba. A cserét nem lehet visszavonni, ha az atyafi ellenmondás nélkül használta a birtokot. Csere alkalmával mentesítő biztosítékot /expeditoria cautio/ adnak. Ha az egyik fél ellen pert indítanak és ezt elveszíti, akkor a cseretársat hasonló birtokkal kell kárpótolni.²

A birtok eladás három féle: ok nélkül való, okszerű, a mely néha érvényes és szükség szerű, amely mindig megáll. Az eladásnál először is az örökösöket kell megkínálni. A leányokat és az asszonyokat csak akkor kínálják meg, ha a fiággal egyformán örökölnek, különben idegen számba veszik. Ha atyafiak nincsenek, akkor az egy határban lévöket, szomszédokat kínálják meg először, de a bevalló levélben kitett pénz lefizetése mellett, vagy örökbecsü szerint nyolcados

¹ II. Ulászló 1504. V. dec. 22c. ² Hk. I. R. 74t. 1§.

törvénytörvényes alatt. Ha az eladás ok nélkül történt akkor az eladó testvér részét megbecsülik, és a vásárlót pénzzel kárpótolják.

Aki más birtokát erőszakosan elfoglalja, azt annan ki lehet dobni s egy év múlva pert indíthatnak ellene. Az ilyen ember ellen főbenjáró ítéletet hozhatnak.

A becsü /aestimatio/ az ingó és ingatlan javak értékének határozott megállapítása. Ez kétféle örök és közbecsü. Az előbbi a birtokjogoknál fordul elő és tízszer annyi mint a közbecsü, de ez elterjedtebb. Az ingó javaknak csak közbecsüjük van. Becsüre szükség van a törvénykezési díjak, zálogok leánynegyedek hitbérek adósságok fizetésénél és a háttárjárásoknál. A becsüt a bíró vagy az esküdt polgárok állapítják meg. A főpapok, bárók, nemések közbecsüvel élnek, különben is csak engedéllyel lehet örök becsüt használni.

Az ingatlanok értéke közbecsü szerint :

Kőből épült vár : 100 márka .

Monostor vagy klastrom előkelő nemések temetkezési helyével : 100 márka .

Templom két kupolával monostor módra építve : 50 márka, rendszeren építve 25 márka .

Anyatemplom egy toronnyal és temető hellyel :15 márka, torony nélkül :10 márka.

Fából épült kápolna temető hellyel: 5 márka, anélkül + 3 márka.

Népes nemesi telek 3 márka, lakó nélkül ennek fele, ha pedig épület sincsen rajta egy márkát ér.

Népes jobbágytelek : 1 márka, lakó nélkül $1/2$ és épület nélkül $1/4$ márka.

Egy hold föld királyi mérték szerint hosszúságban 72, szélességben 12 királyi ölet foglal magába.

Egy ekealj : 150 királyi mértékű holddal. A kicsi szántóföldeknek becsüára holdankint 40 dénár.

Egy hold nemesi gyümölcsös 3 márka, a falun kívül fekvő jobbágyok gyümölcsös kertje 1 márka. Egy ekealj szántóföld 3 márka és annyit ér a biztos jövedelmet nem hajtó erdő is. A nagyerdő vagy eresztvény /permissoria/ ekealjként 3 márka, de csak három ekealjig becsülik a ha több van akkor is három ekealjnak számítják. Azonban a makkoserdőt, melyet vágásra vagy vadászatra használnak és 3 ekealj, 150 márkára becsülik. Általában az évi jövedelem 10szeresét veszik.

Egy kaszalj vagy hold rét 100 dénár, azaz $1/4$ márka.

Malmok becsüje : Csapómalom, melynek vize nem apad ki 10 x

márka, különben 6 márkát ér. A felülről csapó malom 5, ha a vize elapad 3 márka. Elhagyott alulról csapó malom helye 3 márka, ha pedig felülről csapó 1 és 1/2 márka. El nem apadó 10 márka ha pedig nincsen kifolyása a tónak és elapad 5 márkát ér. Nagy halastó és halászat /Thanya/ értéke 50 márka vagy az évi jövedelem tízszerese. Egy faluban lévő akárhány forrás 1 és 1/2 márka.

Saját jövedelemmel bíró rekesz 100 márka. A vizen és szárazon szedett vám évi jövedelmének tízszeresét éri. A szőlők örökbecsü alá esnek.¹

Állatok közül említve van: tehén, ökör, borjú, disznó, juh, ló, csikó. Egy ép ökör értéke egy márka, két tehéné is ugyanannyi. Egy borjus tehén, 4 sertés, egy ló csikó nélkül egy csődör csikóval 1-1 márkát ér. Egy kanca csikóval és 1/2 márka. A háta lovát értéke szerint becsülik.²

Az iparosok közül csak Polyák Péter budai szabó /sartor/ van említve névszerint. Azonkívül megemlékszik a Hármaskönyv szücsökről /pellifices/, vargákról /sutores/, tímárokról /cerdones/. A II. Ulászló féle törvényekben találkozzunk kőfaragókkal /magistri lapicidae/, kőművesekkel /muratores/, ácsokkal /fabri lignarii/ és posztónyírókkal pan-

¹ Hk. I. R. 133t. 6-50§.

² Hk. I. R. 133t. 50-58§.

nit tonsores./

Az iparosok többnyire testületbe, céhbe /collegium/tartoznak és a maguk számára királyi beleegyezéssel statutumot hozhatnak.

A kereskedők vagy kalmárok /mercatores, institores/szintén alakíthatnak céheket. Egy Zsigmond király egy fejű sasos pecsétjével ellátott hamis kiváltság levél arról szól, hogy a zsidók kereskedhetnek. Ezt a levelet is Gábor deák készítette. Ugy látszik, hogy a zsidók akkor is uzsoráskodtak és eltiltották őket a kereskedéstől. Werbőczy korában a keresztényekkel szemben igen gyakran eskütételre ítélik.¹

Vásárok : Van heti és országos vásár /forum hebdomadale, ac nundinae generales/ és szabad vásár /forum liberum/. A Király adományozza a vásárjogot és egy mérföldnél közelebb eső helyeknek is adhat, de nem szabad a régebben adományozott vásárral egy napon tartani.

¹ Hk. III. R. 36t.

13. Családi és társadalmi szokások.

Lakás. Ruházat. - Étkezés. - Családi élet. - Házasság. - Ajándék, hitbér. - Apai hatalom. - Öröklési jog. - Leánynegyed, leányfiusítás. - Gyámság. -

Tudjuk, hogy építettek kővárakat, de azt nem említik a cikkelyek, hogy milyen butorokkal tették otthonossá azokat.

Verbóczy abban az élvezetben sem részesít bennünket, hogy megláthassuk, milyen ruhákat készítettek a szabók, szűcsök és mit a többi mester emberek.?

A leányok férjhezmenetelükig hajukat fátyol nélkül hordják. /puellae, quae capillos adhuc velamine nudatos gestant/.

A Hármaskönyv legutolsó cikkelye azt mondja, hogy a zsidó, aki keresztényekkel szemben esküszik, rövid köntöst vagy palástot ölt magára, /chlamis vel pallium/ és a fejére zsidó kalapot tesz. /pileum iudeicum/. A hamisan esküvőknek az a büntetése, hogy tarka ruhában és kenderből készült övvel kell járniok. -

Étkezésre vonatkozólag csak azt a szokást találtam, hogy vásárlás alkalmával áldomást /mercipotum/ ittak és szerencsét kívántak egymásnak a vásárlott jószághoz.

A családi élet tisztaságára szigorú törvények ügyeltek. Az első házasságtörésen rajtakapott asszonyt meg is

ölhette a férje. Azonban ha ezt a hibát egyszer elnézte, akkor a másod ízben előforduló házasságtörés miatt nem volt szabad megölnie. A szent kánonok és az ország törvényei tiltják a vérrokonok között negyed ízben belül a házasságot. Itt két eset fordulhat elő. Ha a rokonok úgy léptek házasságra, hogy rokonságukat nem tudták, akkor az törvényes marad és a gyermekük is. Ellenben ha tudva kötöttek házasságot, akkor úgy azt valamint a gyermekeket is törvényteleneknek tekintik.

A házasságot eljegyzés vagy kézfogás /desponsatio vel subaratio/ és esküvő /tempus solemnitatis nuptiarum./előzi meg. Ilyen ünnepélyes alkalomkor a vőlegény a lány szülei és az atyafiak ajándékkal kedveskednek a menyasszonynak és ez a jegyajándék./paraphernum/. Ezt az asszony elválás vagy törvénytelennek minősített házasság felbontása után is visszakapja. A törvényesen férjhez adott nő hitbért /dos vagy dotalitium./ kap özvegyisége esetén férjének javaiból, de nem az apai jogokból. A hitbér összege változik a férj gazdagsága szerint. Magyar és Horvátországban a bárók 100, Erdélyben pedig 66 forintot fizetnek. Mánás, nemes, akinek 50 jobbágytelke van 50 márkát fizet. A kisebb

nemesek özvegyei közbeesü szerint kapják ki hitbérüket. Az asszonyt első férjétől egész, másodiktól fél, harmadiktól negyed stb. hitbér illeti. A hitbért részint pénzzel vagy könnyen eladható dolgokkal fizetik ki. Azonban foltozott ruhát, fegyvert, sánta lovat vagy ökröt nem köteles elfogadni. Erdélyben a hitbér két harmadát pénzzel és a többi részt ingóságokkal ~~elégzik~~ ki. A feleség követelheti hitbérét férjének zálogba adott javaiból is. A feleség elengedheti férjének hitbérét, ha a férj az ő fekvő jószágait gyarapította, ha pénzt költött reá, vagy ha megbizta férjét, hogy halála után lelke üdvösségéről gondoskodjék. Azonban elveszti hitbérét az olyan asszony, aki férjétől elválik, házasságtörést követ el., vagy ha vérrokonság miatt a házasság érvénytelen lesz. Az asszony hitbérét gyermekei, vagy ha azok nincsenek a legközelebbi vérrokonai követelhetik. Ha pedig pert indítanak hitbér és jegyajándék dolgában, azt megintés és perbehívás után a legelső nyolcados törvényszéken kell elbírálni. Apai hatalom alatt állanak a szárnyra nem bocsájtott fiúk és ezeknek fiai. A leányok csak férjhezmenetelükig, mert akkor a férj hatalma alá kerülnek. A fiúk az apai ingó vagy ingatlan javakból semmit sem adhatnak el, kivéve a saját szerzeményüket. Az apa tu-

szul adhatja fiát maga helyett. Ha a fiu elérte a teljes k
 korát, akkor az apa kényszeritheti őt az örökség megosztásá-
 ra de nem tagadhatja ki. teljes kora a férfi 24, a nő 16 é-
 ves korában. Régi szokás szerint pedig a fiu 14 és a leány
 12 éves korában. ¹ Azonban már 12 éves korban ügyvédet vall-
 hatnak, 16 éves korban adósságot csinálhatnak és 18 éves
 korban ingóságaikról intézkedhetnek, rendelkezhetnek. A leá-
 nyok mindent 12 - 16 éves korukban tehetik meg, de ha be-
 tudják bizonyítani, hogy arra erőszakkal kényszerítették
 akkor azokat férjhez menetelük után vissza vonhatják. Ön-
 joguak /sui iuris/ azok, akik nem állanak mások hatalma a-
 latt. Az örjögő fiu míg apja él, annak hatalma alól nem
 szabadul föl, de ha meghal, akkor az idősebb fiu fenhatóság-
 ga alá kerül. Ha az apa fogságba kerül, vagy főbenjáró itéle-
 lettel sujtják, elvesziti apai hatalmát. A fiunak meg van
 az a joga, hogy a pazarló és kegyetlen apját az öröklött
 fekvő birtokok megosztására kényszeritheti. Házasságra lé-
 pése esetén is megteheti.

Öröklési jog szerint törvényes örökös a törvényes fiu.

Ivadéknak nevezi Werbőczy a már megszületett gyermekeket,
 akár fiu, akár leány. Mivel pedig a leányok nem örökölnék

¹Hk. I.R. 11.t. 4.§.

minden apai jószágból, őket csak maradékoknak nevezi.

Ha nemes ember örökösök hátrahagyása nélkül hal meg akkor birtokai a fiscusra háramlanak. Azonban az a birtok, melyet feleségével együtt kapott, feleségére háramlik. Ugy szintén ha végrendelet és gyermek nélkül hal meg összes ingó javait a felesége örökli, aki férje hékvi jószágainak és lakóházának haszonélvezője, amig második házasságra nem lép. Ha a férjnek 50-nél kevesebb darabból álló ménese van, melyet akár házassága előtt akár feleségével együtt szerzett, köteles azt feleségével megosztani. Már 50-nél több darabból álló ménesnek ősi osztályrészéről a férj végrendekezhetik, de ha ezt nem teszi, akkor a fiai öröklik. A feleség csak akkor örökli a férjének pénzen szerzett birtokát, ha az ő neve is szerepel a bevalló levélben.

A parasztnak az a birtoka, melyet feleségével együtt szerzett, halála esetén végrendelet nélkül feleségére háramlik. Ingó vagyonából egyformán részesül a fia és haje don leánya. A férjhez adott leány csak akkor örököl, ha az ingó vagyon ősi volt, mert az apai vagyon a fiukat illeti. Ha a parasztnak nincsen örököse, akkor ingó javairól végrendekezhetik, de az ősi birtoka a földesurára száll,

¹⁾ Hk. III. R. 29t. 1. §.

aki köteles kifizetni a paraszt adósságait és őtet eltemetni. Végszámra nélkül minden vagyon a földesurára száll.

A nemes ember ősi és apai jószágga annyi felé oszlik, ahány fia van. A testvérek között királyi parancsra kell az osztozkodást végezni és csak azután per utján, ha nem tudnak kellően megegyezni. Az apai házat a legifjabb fiu öröklí. Azonban ha az kőből van építve és sokat ér, akkor megbecsültetik és a legkisebb fiu ha még kiskoru köteles kifizetni a testvéreire eső részt, de az ő részéhez ingyen jut. Ha nagykoru, akkor egyformán osztozkodnak. A többi testvér a közös birtokon az apai házhoz hasonló házakat építhet a közös jövedelemből. A közös ősi kaszálókat, réteket egyformán kell felosztani s ha ilyen kevés van, akkor az apai földeket kell annyi részre osztani, ahány új nemesi házat építenek.¹ A legidősebb fiu örzi a levéltárat s intézi a pereket. A leányok csak másolatot kapnak a levéltárról. Az osztozást a fő vagy alispán végzi, de ha több megyében fekszenek a jószágok akkor az ítélő mester. Ha az egy apától való testvérek közül a birtok elosztás után az egyik meghal örökösök nélkül, akkor a másik testvér öröklí birtokait minden törvényes iktatás nélkül. 100 év mulva is örökölhet valaki birto-

¹ Hk. J. R. 40. t. 5. §.

ket, ha be tudja bizonyítani okiratokkal, hogy egyenes ágon
 vérrokon. Okiratok nélkül 60 évig lehet bizonyítani a rokon-
 ságot.¹ Azonban vértagadást követ el valaki, ha az örökösö -
 ket eltagadja. Ilyen esetben elveszti örökségét és halálá-
 ig szolgálni tartozik az atyafiát.²

Ha a birtok felkérőjével szemben ellenmondó jelentke -
 zik, az tartozik egy év alatt örökösödési jogát bizonyítani
 különben a birtok a felkérő kezébe kerül. Azonban ha a fiág
 ban kihaltak felesége és leánya marad, akkor per eldülésé-
 ig kezükön hagyják a birtokot. Egy év múlva az új birtokos
 köteles kifizetni az özvegyet és leányát megillető részt. A
 leányoknak leánynegyed /ius quadrantalium/ fejében különit-
 sék el az apai házat, az apai birtok 4-egy részével a férj-
 hez menetelükig maradjanak ott. Ha a leány szegény emberhez
 megy férjhez, de a rokonok beleegyezésével, akkor az új férj
 mint törvényes örökös beléphet a leánynegyed fejében kapott
 birtokba, ellenkező esetben pénzzel kell kielégíteni a le-
 ányt. Mi tehát a leánynegyed? Az a birtokjog, melyet nemzet-
 ségi leszármazás jeléül adnak a leányoknak az apai örökség
 fekvő javaiból, de nem örökösen, hanem a visszaválthatás
 kikötésével.³ A leányok öröklik még ezen felül az apa és az

¹ Hk. I. R. 47t. 1§. - ² Hk. I. R. 39t. 2§. - ³ Hk. I. R. 88t. 1§.

anya pénzén vásárolt és a megölt nemes ember díjában /homagium/ szerzett birtokokat is. A szolgálatok fejében kapott birtokokból nem kapnak örökreszt, mert a nők nem viselik a háboru terheit. Az adományból is csak akkor kapnak ha reá van írva, hogy mindkét ágat illeti.

A nők oldalágon nem örökölhetnek. Ha a férj fiusította feleségét, ennek halálával csak abban az esetben örökölnek a lányok, ha a fiusító levélbe be van írva, hogy mind a két ágat illeti. /utrumque sexum./ Ellenkező esetben csak a fiúk örökölnek és ha ezek nem lennének, akkor a fiscus. Ha pedig két testvér külön-külön fiusítja leányát, egyik leány halálával - feltéve, ha nincsenek gyermekei - nem átmásikra száll a birtokjog, hanem a fiscusra.

A gyámság /tutorum officia/ alapját a javak öröklése képezi. Ez három féle lehet: törvényes, végrendeleti és rendelt. /legitima, testamentaria et dativa/. Törvényes gyám az apa halálával az anya, míg ez a férje nevét használja, de ha ezután férjhez megy, akkor csak abban az esetben lehet gyám, ha a birtok az övé. Az anya halálával pedig törvényes gyám az apa még akkor is ha az paraszt származású és a birtokjog nem őt illeti. A fiágon leszármazó atyafi

/agnatus/ is lehet törvényes gyám és ha ez nincsen, akkor a királyi jóváhagyással örökbefogadott atyafi. A nőági rokon cognatus/ csak akkor lehet gyám, ha a birtokjog a nőágot is illeti. Hajadonok nem lehetnek gyámok, mert férjhezmenetelükig gyámság alá tartoznak.¹

Második a végrendeleti gyámság, mely szerint a haldokló apa atyafiát, vagy ha ez nincsen barátját is rendelheti gyermekei gyámjává. Azonban ha nincsen atyafi és végrendelet, akkor a király ad gyámot. A gyámság a gyermekek nagykorúságáig tart, de ha nem épeszűek életük végéig. A gyámgyermek életkoráról korlevelet szoktak kiállítani s a gyámok ezzel tartoznak elintézni az árvák peres ügyeit. Ha hűtlenül kezelik a birtokot, akkor elesnek a tisztségtől és kétszer annyit tartoznak adni a gyámgyermeknek. Megfosztják a gyámságtól továbbá az olyan embert, aki pazarló hűtlenség vétkébe esik, aki rossz erkölcsű és aki az árvákkal rosszul bánik. Ha a gyám gyanuba esik törvényes koruk után a gyámgyermekek vádolhatják őt még a nyolcados törvénytelen kívül is és az ügyet a király elé vihetik.²

¹ Hk. I. R. 91t. 1. §. és I. R. 112t. 1. §.

² Hk. I. R. 125t. principium.

14. Biráskodás és erkölcsi jellemzés.

Földeauri joghatóság.-Megyei törvényszék.-Királyi kuria. - A kuria rendes birái és azok segédei.- Nyolcados törvényszékek.- Milyenek legyenek a birák? -Törvénybe idézések. - Mi a patvarkodás? visszaütés, ügyvédészó visszavonása, perleszállítás, perujtás. ? - Milyen pereket küldenek vissza a királyi kuriából a megyei törvényszék elé végrehajtás miatt? - Az ártatlanság bizonyítása: közös tanuvalletás, szemügyrevétel, eskü. - A hamisan esküvők büntetése. Hütlenség főben - és fejtátsággal járó bűnök. - Vérdíj.- Önvédelem. - Általános jellemzés. -

Igazságszolgáltatással foglalkozik a Hármaskönyv legtöbb cikkelye. A jobbágyok földesuraik megkerülésével semmi peres dologban nem járhattak el. Elsősorban tehát maga a földesur, vagy az ő tisztjei /officiales/ és a falusi bíró /villicus, maior villae :falunagy, gazdatiszt./ tartoztak igazságot szolgáltatni. Ha a földesur ezt elmulasztotta, akkor a megyei törvényszéken /sedes iudicaria/ pert indíthattak ellene s ott köteles volt megjelenni büntetés terhe alatt. Ha pedig a másodszor kitűzött határidőben sem szolgáltatott igazságot, akkor a bíró kifizethette a panaszos félt a földesur ingó javaiból vagy birtokjogaiból.

A városi polgárok ügyeit elsősorban a polgármester a városi birák vagy a tanácsosok intézték. Innen felküldhették ügyüket a királyi tárnokmester ítélőszéke elé. A

székelyek hasonlóképp ideküldték a 3 forintot meghaladó peres ügyeiket és nem a vajdához.¹

A megyei törvényszék fellebviteli hatóság volt a jobbagy számára. Itt azonban csak olyan ügyeket tárgyalhat-
tak, melyeknél a büntetés 100 forintot nem haladt meg.² A vármegyei törvényszék élén állott a főispán, alispán és két szolgabíró. Hütlenség vétkébe esett az, aki az alispánt a végrehajtásban bántotta. Harmadfoku bíróság a királyi kuria / curia regiae maiestatis/, melynek rendes bírái /iudices ordinarii/ a nádor, országbíró, titkos kancellár és ezt helyettesítheti a királyi helytartó /locumtenens/. A rendes bírák segédei a protonotariusok vagy ítélőmesterek. A rendes bírák még a király távollétében is ítéelhettek. A nyolcados törvényszéken is személyesen kellett megjelenniök. Törvénykezés alkalmával a nádor vagy az udvarbíró emberei őrizték az ajtókat, hogy senki ne zavarja őket lármájával.

A nádor a király után a legfőbb bíró, de a köztörvényszékek megszűnésével hatáskörük inkább a királyi kuriára szorítkozott. Itt tárgyalják a birtokjogok ügyében indított pereket, sőt még Erdélyből és Szlavoniából is ide küldik

¹ Hk. III. R. 4t. 6§.

² Hk. III. R. 26t. 6§. és 7t. 5§.

az ilyen ügyeket s az itt hozott ítélet döntő a vajda vagy a bán határozatával szemben. is.

II. Ulászló törvényei szerint évenként 2 hosszú és 2 rövid törvényt kell tartani. A hosszut Szent György és Szent Mihály napját követő 20-ad naptól számítva 40 napig. Erdélyben és Szlavóniában Vizkereszt és Szent Jakab 20-adától a szükséghez képest. Azonkívül 2 rövid nyolcados törvényt tartanak 20 napon keresztül úgy Magyarországon, mint az említett részeken. ¹ Azonban nyolc év múlva megszüntetik a két rövid törvényt és elrendelik, hogy Erdélyben csak a Vizkereszt ünnepi nyolcadot szabad megtartani. ² A királyi törvényt legalább is két rendes bíró és a többinek a helyettese tartotta. Itt választotta a király az ügynököket vagy táblabírákat / assessores /, akik azokban a peres ügyekben ítélték, melyeket a megyei törvényeségektől a királyi kuriába átadtak. Ezeknek rendes fizetésük volt és pedig főpapoknak és báróknak 700, a többinek 300 arany forint évenként. Ezért minden jobbágycaputól 3 dénárt szedtek a megyei tisztviselők. ³ Aki a királyi törvényt megsérti, 100 forintot kell

¹ II. Ulászló: 1492. I. dec. 40-41c. - ² II. Ulászló 1500. IV. dec. 2-9c. - ³ U. o. 1495. II. dec. 8c. és 1507. III. dec. 4c.

fizetnie és amíg ezt le nem teszi, a törvényszékből nem bocsájtják ki.

A főpapok és egyházi személyek világi dolgaikban a világi bíróság alá tartoznak.

A végrehajtásokat a káptalanokból a kanonokok, a konventekből a szerzetes áldozárok és a királyi emberek végzik, akik végrehajtás előtt és után esküt tesznek. Aki hamisan esküszik elveszti a birtokát.¹

A bíró /iudex, ius dicens/ igazságos legyen, ne zavarja félelem, nyereségvágy, gyűlölet. A bizonyítékok alapján tartozik itélni, még a lelkiismerete ellenére is.² Ne az egyesek hasznát, hanem a közjót tartsa szem előtt. Sok dologban szükségesek a bírón, alperesen, /reus/ és felperesen /accusator/ kívül tanúk is /superstites/. Egy személyben bíró és tanu nem lehet senki sem.

A törvényelé való idézést a király vagy a nádor emberei és konventek küldöttjei végzik. A perbehívó levélbe be szokták iktatni a felperes és alperes nevét, a kár elkövetésének idejét, a hely és a birtokrész megjelölését. A törvényelé való idézés lehet egyszerű /simplex/, rögtön-

¹ II. Ulászló. 1492. I. dec. 43c. 6. §. ² Hk. Előbeszéd 16t. 3§.

ző és véghatárnapot jelölő/peremptoralis/, értesítő /insinationalis/, intő, iktató és határjáró. A megintést perbehívás/evocatio/ követi. A nemeseket, ha jobbágyaik vannak, azok útján kell perbe hívni, ha pedig nincsenek, nemesi udvarából. A parasztokat saját személyükben a nemesekkel nem hívhatják perbe. A bírónak jogában áll idézés, perbe hívás és az ítélet után letartóztatni az olyan nemest, aki a büntetést nem tudja kifizetni. Sőt ha 15 napi fogság után sem egyezkedik, akkor ellenfelének kezébe adhatja.¹

Ha valaki jogtalanul pert indít vagy a már beféjezett ügyet minden engedély nélkül megújítja, patvarkodást/calumnia/ követ el. A büntetése pervesztés és 50 марка, melynek 2/3-ad része a bíróé és 1/3-a az alperesé. Azok, akik az ítélet végrehajtását megakadályozzák, visszaűzést /repulsio/ követnek el. Az első visszaűzésnél egy arany márkát kell fizetni. Aki kétszer használ visszaűzést, azt örökös hűtlenséggel büntetik és elveszíti minden birtokát, melynek 2/3-ad része az ellenfélre száll.² A visszaűzésnél nem szabad fabotot vagy vasbuzogányt használni, hanem szabályát /ensis/ vagy hüvelyéből kihuzott kardot/gladium/. Az Erről készült tudósító levélben be kell írni a határosok

¹ Hk. II. R. 68t. 6§.

² Hk. II. R. 57t. 3§.

nevét, akik ott jelen voltak. Visszaüzent csak az használhat, aki abban a perben részes volt.

Ügyvédszó visszahuzása /*procuratoris revocatio*. / elő szokott fordulni a bíró előtt. Ez nem más mint az ügyvéd azon nyilatkozatának visszavonása, melyet a megbízó akarat~~a~~ nélkül tett. A hosszú perekben az ítélet hozatala előtt kell ezt megtenni, kisebb perekben azután is lehet. Az ítélet napján bírság nélkül, a nyolcados törvényszékek idején 6 arany forinttal, azután már 50 nehéz márkával történik. Az ügyvédszó visszahuzása után perleszállítás /*causarum condescensio*. / szokott következni, vagy a bíró által, ha a perbehívó levélben hibát talál, vagy ha a felperes 6 arany forintot fizet. Perleszállítást csak az ítélettki-mondása előtt szabad tenni. Mindezek után a pervesztes fél vagy ennek halála után az örököse perujítást /*novum iudicium*. / kérhet a királytól, melyet egy törvényszakon be kell fejezni minden más per előtt. A hűtlenségben elmarasztalt nem kap perujítást. A szabad városoknak azokat a pereit, melyek háromszor voltak a királyi felség előtt, királyi kegyelemmel ismét meg lehet újítani, de az előbbi bíró előtt. A többi városnál és nemeseknél pedig, ha a per folytatását az előbbi nyertes fél veszíti el akkor még

egyszer megújíthatja a pert, de ha a vesztes felet marasztalják el, akkor ezt az ügyet felsőbb törvényszék elé nem viheti.¹ A megyei törvényszékektől a királyi kúriába felküldött perek közül azokat, melyek birság fizetéssel járnak, visszaküldik az ispánokhoz, a többi ügyeket pedig a királyi kúriából hajtják végre. Ha birtokjog dolgában indított pernél nemes ember vagy város veszít, akkor 200 arany forintot fizet.

Az ártatlanság bizonyítására Werbőczy korában csak a tanuvallatást, szemügyrevételt és az esküt használták. A tanuvallatást, a király, nádor vagy a konvent emberei véggezték és erről tudósító levelet állítottak ki, melybe beiktatták a tanuk nevét, állapotát, életkorát és a lakóhelyét. A szomszédok közül egynek a tanubizonyosága többet ért, mint 20 más nemesé. A tanuvallatást eskü követte.

A szemügyrevétel /oculata revisio/ még a tanuvallatásnál is erősebb, mert ezután, ha elég erős a bizonyítás, eskü nélkül is kihirdetheti a bíró az ítéletet.²

A király nem esküdhetik, hanem az ő ügyeinek igazgatója teszi le helyette az esküt. Ha az apa eskütétel előtt meghalna, az idősebb fia vagy atyafia tartozik letenni az

¹ Hk. II. R. 11. t. 1-5§.

² Hk. II. R. 41. t. 1-7§.

esküt. A parasztnak nemes ember ellenében tett esküje érvénytelen. Ha a tanuvallatásnál az alperes oserben marad, a felperes ötvened magával az alperes fejére esküszik. Azonban, ha a bizonyítás egyik fél javára sem dől el, akkor az alperes esküszik mégpedig a szerint, hogy 3, 2, vagy 1 tanuvallató levelet mutat fel, 50, 25 és 12-ed magával, de mind nemesekkel¹. Ha az alperes javára dől el az ügy, akkor ez 25, 12 és 6/-od magával esküszik. Egy tanu csak egy személyt tisztázhat esküjével egy és ugyanazon ügyben. Paraszt ember egy forint erejéig esküdhetik ha felperes vagy alperes, de ha csak eskü-társ, akkor 3 paraszt összesen egy forintot szerezhethet vissza.

Nemes ember elveszett dologra nézve 10 forintig, Erdélyben pedig csak 3 forint erejéig esküdhetik. A zsidónak keresztényekkel szemben szintén kell esküdniök az Istenre, amelyben átkot mondanak magukra, ha nincsen igazuk. Ilyen alkalomkor rövid köntöst vagy palástot öltenek magukra, fejükre zsidó kalapot tesznek és mezitláb a nap felé fordulva kezükkel a Mózes tábláját érintik. A szigorú esküformát talán azért is alkalmazták, hogy a hamis esküvéstől óva -

¹ Hk. II. R. 32t. 2§.

kodjanak a felek.

Azt a parasztot aki az esküt nem akarja letenni, ellenfele szolgaságra vetheti.

A hamisan esküvőt /aucarius ludas/ büntetés éri. Ha a fejedelemmel szemben esküszik hamisan, akkor elveszti összes vagyonát, tarka ruhát, kenderből készült övet visel, hajadon fővel és mezitláb jár. Ha a felperes ellen esküszik így, 200 forintot fizet¹. A lefejezett ember birtokait fiai öröklik, de az ítélet kimondása után született gyermekek nem kapnak semmit. A pert húzni, halasztani nem szabad. Pl. ha valakit felszólítanak arra, hogy hitbérét, jegyajándékát vegye ki és az ügyet más törvénytudókra halasztja minden alapos ok nélkül, akkor elveszti hitbérét és jegyajándékát csalárdsága miatt.²

Ebben az időben valamint Mátyás idejében többnyire pénzbüntetés volt szokásban. Ha a pervesztes fél a törvénykezési díjakat azonnal kifizeti, akkor 1 márkát 1 forinttal számítanak, de ha nem fizet azonnal, akkor 1 márkát 4 forinttal egyenlíthetnek ki. Ennek $\frac{2}{3}$ része a bírónak $\frac{1}{3}$ pedig a felperesnek. 200 aranyforintot tartozik fizetni az,

¹ Hk. II. R. 30t. 1-5§.

² Hk. II. R. 24t. 7§.

akimást nem nemesnek mond és ez be tudja bizonyítani az el-
lenkezőt. 100 aranyforint büntetéssel sújtják a hatalmasko-
dó alispánt és szolgabírókat. Az erdélyi nemest kisebb ha-
talmaskodásért 50 arany forinttal büntetik. Aki az erdélyi
országgyűlést megsérti, 100 márkát, a törvényszék megsér-
téséért pedig 50 márkát fizet. Hamis panasz vagy rágalom
miatt nyelváltáság címén 100 arany forintot tevő 25 márkát
vesznek, a székelyektől pedig 12 forintot és 50 dénárt.

A király a bárók és főpapok tanácsával hűtlenség vét-
kével büntetheti; az alkotmány ellen vétőket, hamis pénz-
okmánykészítőket, feleség- vagy férjgyilkosokat, gyűjtoga-
tókat, azokat, akik a király kiküldött embereit megölik, az
eretnekeket, testcsönkítőket, a vajda és bán kivételével.
A rablókat karóbahuzzák, a tolvajokat felakasztják és a
többi gyilkosokat lenyakazzák. Ha a tolvaj be tudja bizo-
nyítani, hogy a lopott jószág az övé, olyan tanukkal, akik-
kel áldomást ivott, akkor felmentik. A fentebb említett
bűnösök birtokait a törvényes atyafiak öröklik. A többi
hűtlenség esetében a bűnös elveszíti a birtokát és ebből
a felperes sem kap semmit.¹ Hűtlenséggel sújtják a főben -
és fejjáltással járó bűnöket. Főbenjáró bünt követ el az

¹ Hk. II. R. 57t. 2§.

aki a nemes ember házába beront s az ottlevőket megöli, megveri vagy megsebesíti, az a nő aki férjét, szüleit, gyermekét megöli vagy megöletti. Az olyan egyházi személy, aki felségsértést, nyilvános hűtlenséget követ el. Elvesztíti az ilyen ember fejét és vagyonát. Szándékos gyilkosság esetén egyházi ember csak az életével bünhődik és a vagyona megmarad utódainak.¹ Ha a bűnös elmenekült, egy éven belül bárhol le lehet tartóztatni. Ha pedig fogságba kerül, fejét megválthatja és az összes fekvő jószágait is elidegenítheti hogy ezt ki tudja fizetni.² A királyt nem lehet főbenjáró ítélettel sújtani.

A fejkváltság /capitis redemptio/ abban különbözik a főbenjáró ítélettől, hogy nem szabad a bűnöst elfogni és lenyakasztatni. Az ilyen bűnös fekvő jószágainak $\frac{2}{3}$ részét a bíró, $\frac{1}{3}$ dát pedig a felperes kapja zálog címén melyet a törvényes örökösök visszaválthatnak. Ezenfelül fizet emberdíjat is /homagium/. Magyarországon a főpapok és bárók díja 400, a többi nemesé 200, a paraszté 40 forint. Erdélyben és Szlavóniában a nemesé 66, székelyé 25 forint. Az élődíj /viva homagia/ ennek a fele. Kéz-, fül csonkításért szemki-

¹ Hk. II. R. 44t. 1-6§.

² Hk. II. R. 57t. 8§.

vájásért és arcsébesítésért 20, fogkiütésért 6 forintot fizetnek Erdélyben és Szlavóniában.¹

Ha valakit kivont karddal megtámadnak, jogosan védheti magát és ha megöli ellenfelét, nem kap semmi büntetést. A védekezőt segíthetik atyafiai, sőt még idegenek is. Azonban ha csak szóval fenyegetődzik valaki, nem szabad megtámadni, hanem lehetőleg ki kell kerülni. Az elmenekült büntöst bántani nem szabad, mert ez már bosszuállás, nem önvédelem. Az erkölcsi állapotoknak szomorú képét láthatjuk II. Ulászló idejében, mert még a legtudósabb bírák sem tudták, hogy a szokás vagy a rendeletek szerint ítéljenek-e? Ezért sokan nem az igazságban, nem a törvényszékekben bíztak, hanem a saját erejükben. Sokasággal és lármával akartak igazságot nyerni. Gyakran megtörtént az is, hogy ugyanazon peres ügyet egyik ember elvesztette és a másik egy más alkalommal megnyerte.

Werbőczynek nagy érdeme, hogy a Hármaskönyvével megjelölte azt az utat, mely az igazságszolgáltatásban már nélkülözhetetlen volt.

¹ Hk. III. R. 3t. 14§.

T a r t a l o m,

1. Werbőczy István élete1. oldal.

Mikor és hol született Werbőczy? Milyen egyetemeken tanult? - Családi élete. - Kétszer nősült. - Politikai szereplése. - 1492-ben országgyűlési követ, majd 1502-ben országbírói ítélő mester. - Az 1505 évi rákosi szereplése. - Nemzeti adót szavaznak neki. - A parasztlázadás idején és azután milyen magatartást tanusított? - 1515-ben Transilvaniensis protonotarius, 1517-ben személynök. - Diplomáciai szereplése. - Nagy vagyont tett szert. - 1525-ben nádorrá választják, de 10 hónap múlva megfosztják a nádori méltóságtól. - Zápolyai királysága idejében főkancellár. - Követségi utja. - 1541-ben a török fenhatósága alatt lévő budai magyarok főbírája. - Halála. - Jelleme. -

2. A Hármaskönyv keletkezése, forrása, felosztása és jellemzése12 "

A jogszokások és törvények összeírása kétféle megbízásáról tudunk. - Városi számadáskönyvek. - Mikor kaphatta Werbőczy a megbízást munkája megírására? - A Hármaskönyv bemutatása az 1515.-évi országgyűlésen. - I. Ulászló megerősítette azt, de pecséttel nem látta el. - Miben rejlik ennek oka? - A szerző saját költségén kinyomatta Bécsben 1517ben. Milyen forrásokat használt? - Hogyan osztotta fel munkáját? - A Hármaskönyv törvény-avagy jogkönyv-e? Jellemzése. - Mikor került be először a törvénytárba? - A munka fogyatékosága, érdeme. -

3. A föld és népe20. "

Határváltozások. - Föld - és néprajzi adatok. -

4. A király és udvara 26. oldal.

Szent István megkoronázása. - A szent korona eszméje. - II. Ulászló megkoronázása, címe. - Mi a királyi jog? - A királynak jogában áll birtokjogok és kiváltságok adományozása. - A királyi kuria. - II. Ulászló pecsétje. -

5. Egyházi társadalom 31. "

Érsekek, püspökök. - Az auraniai perjel. - Egyházi törvényszékek. - Mikor lehet egyházi személyt főbenjáró ítélettel sújtani? - Hogyan lehet őket perbehívni? - Egyházi személyek kiváltságai. Egyházi jövedelem. - Monostorok és templomok építési módja. -

6. Világi társadalom 38. "

Országlakók /regnicolae/. - Kiváltságos és köz nemesek. - Mi a populus és plebs? - Kik az igazi bárók? - A nemesség eredete, kiváltsága. - Hogyan lehet a nemességet elveszíteni? - Egytelkes nemesek és birtokos emberek. - Polgárok. - Jobbgyok állapota. - A társadalmi osztályok tagozódása. -

7. Alkotmány és törvényhozás 48. "

Az alkotmány meghatározása. - II. Ulászló kori országgyűlés. - Kik hozzák a törvényeket? - Mi a törvény? - Mi az igazság? - Mi a jog? - A törvények kellékeiről. - Mi a statutum? - Mi a szokás és honnan ered? - Kik alkothatnak statutumot? - A Hármaskönyvben megemlített királyok törvényeiről. -

8. Hitélet és szellemiművelődés 54. "

Hivatali eskü. - Ünnepek. - A hitéletre nincsenek adatok. - A királyi adománylevelek, iktató, perbehívó, - határjáró, - bírói, - tanuvallató, - zá-

loglevelek. - Szerződések. - Időlátott vagy korlevelek, ügyvédvalló levelek. - A levelek átíratásáról. - Érvényes és érvénytelen kiváltság levelek felsorolása. - Milyen hamis leveleket készített Zömléni Gábor deák? - Pecsétek. -

9. Kormányzat és belügyi közigazgatás 63. "

Mi a kormányzat? - A közigazgatás vezetői. - Vármegyei ispán, alispán, szolgabíró királyi emberek. - Milyen ügyeket intéznek a megyei törvényeséken? - Városok, földesurak joghatósága. -

10. Külügy, hadügy 69. "

A hadijog meghatározása. - Banderium és a katonai állítás módja. - Hadakozások királyaink idejében..

11. Pénz és adóügy 72. "

II. Ulászló kori pénzek. - Királyi jövedelem. - Földesuri haszón. - A király adományoz vám és révjogokat és ad harmincad és vám alól való mentességet. -

12. Gazdasági élet 75. "

Östermelés, ipar, kereskedelem. - Földművelés, elévülési idő. - Zálog, csere, birtok eladás. - Becsü. - Állattenyésztés. - Az állatok becsü szerint való értéke. - Iparosok. - Kereskedők. Vásárok. -

13. Családi és társadalmi szokások 81. "

Lakás. - Ruházat. - Étkezés. - Családi élet. - Házasság. - Ajándék, hitbér. - Apai hatalom. - Öröklési jog. - Leánynegyed, leányfiusítás. - Gyámság. -

14. Biréskodás és erkölcsi jellemzés..... 90. "

Földesuri joghatóság. - Megyei törvényszék. - Királyi kuria. - A kuria rendes birái és azok segédei. - Nyolcados törvényszékek. - Milyenek legyenek a birák? - Törvénybe idézések. - Mi a patvarkodás? visszautzés, ügyvédszó vissza - vonása, perleszállítás, perujítás? - Milyen pereket küldenek vissza a királyi kuriából a megyei törvényszék elé végrehajtás miatt? Az ártatlanság bizonyítása: közös tanuvallatás, szemügyrevétel, eskü. - A hamisan esküvők büntetése. - Hütlenség, főben és fejtántsággal járó bűnök. Vérdíj. - Önvédelem. - Általános jellemzés.-

- : : -

Társadalom és művelődés Werbőczy István
Harmaskönyvében.

Htta:

Kati Erőseles

1922.

Beveresés.

1.

Verböczy István élete.

Verböczy István a magyar nemzeti jognak első leg-
ragyobb utmudasija 1458-70 között született.

Verböczin (Ugocsa m.) gyermekei ismeretlenek.

Egyetemi tanulmányait Budán, Bécsben, Páduában
végezte. Tudott latinul, görögül és németül.

Iskolai élete nem volt szerezés. Politikai re-
prezent 1492-ben kezdte, mint Ugocsa vörösnök

országgyűlési követe. 1502-ben országbírói ítéldőmester.

1505-ös rakosi országgyűlésen ő vette a főszerepet.

Nemzeti adót parancsoltak neki. Ettől kezdve a

parancsokadásip nem sepegt nyilvansau. Ekör
nta a Flómas körzet. 1515-ben Transilvonia

protonotarius, 1517-ben nemelnök is a diplo-
máciai ügyek intézője. Nagyonosa kell neki.

1525-ben a hatvani országgyűlésen nádorrá

valasztották, de 10 hónap múlva megfo-
tották méltóságától. Zápolyai királysága

idejében főkancellár. Követségben járt Konstan-

tinápolyban. 1541-ben a török fennhatósága

alatt álló budai magyarok főbírája. Rövid
idő múlva valószínűleg mérgezés követke-
teben meghalt.

2. A Hármaskönyv keletkezéséről, forrásaira, felosztására és jellemzésére.

A törvényszöveget több részre osztották és királyi és püspöki és törvények összeállítására külföldre meg-
bizást adtak, de a tevékeny munka nem felelt meg a követelményeknek. Voltak vérségi sarna-
daskönyvek is, de általában évenként törvények meg-
^{nem} voltak ismét foglaltak. Werbőczy a megbízást 1507 20. évi oklevelében kapta. A Hármaskönyvet az 1514 évi törvényszöveget II. "Uldaló megerősítéste", de később nem látta el a vármegyéknek sem küldte meg. Werbőczy az saját költészen nyomassa ki Bécsben 1517-ben; címe "Institutum opus iuris consuetudinarii inelyti regni Hungariae".

Forrásul felhasználta a hazai törvényeket, törvényeket, királyi kiváltságleveléket, bíró-sági eljárástakat, hazai szokásokat, a nemzet szokásait. Ezzel helyen hasonlatosságát emelhetünk Justinianus Institutióihoz.

Az egyházi jog terén felhasználta Gratianus Decretumát. A Digestákban is egyrészről magánjogi meghatározásai. A klasszikus írók közül M. Tull. Cicero, Epikuroz, Plotinus, Aristoteles munkáira utal.

Felosztása hasonlóan Gratianus Decretumának

tagolása'hoz. Három részöl /partes/ áll.
A Hármeskönyv nem törvény, hanem jogkönyv,
a szerző maga is így nevezi. („Domestici iuris
compendium”).

Valságo törvényesre csak Erdélyben emelbeadták.
1628-ban került be először a törvénytarba.

A ~~hármes~~ gyakorlat tekintélyt szerzett
a munkának.

Jogtörténeti és közjogi szempontból kifogás-
alá eshetik. Főképpen magánjoggal foglalko-
zik. Főszóval, hogy a jogunk magyar maradt,
melyet a római jog sem tudott kiszorítani.
Művelődéstörténeti szempontból igen értékes.

3. Föld és népe.

Háziorvoslásraól nem tesz említést. Földrajzi
adatokban meglehetősen szegény. A Dunda,
Sisán, Dráva és a Sáva mellett halánat neve
Thanya. A halhirdelő helyeket Vénnek nevezik.

Felso'orj a Hármeskönyv a királyi felső
nemleges felnevelésnek joghatósága alatt álló
(*universitates*) városok: Alba Regalis, *Strigoniium*, *Bluchovia*
(Lőcse). A királyi törvénymester joghatósága
alatt állanak: Buda, Pest, Kassa, Prisoj,
Kagy Bombak, Sopron, Bártfa, Gyergyó.
Művelődés /*oppidum*/ egy sincsen említve.

Megemlékő Felso' vagy Nagy, Also' vagy Kis Nándor falut /villa./ Várák /castrum/ Körül csak Becke várák említi. Possessio birtokot és falut is jelent. A Kástély /castellum/ erősség /fortalicium/ a punta /praedium/.

A magyar nemzet népszerűsége vonatkörölag elfogadja a monda mesés alakításait. A népképeket sokkalta eredetiekenek tartja, akik a hadi dolgokban igen járatosak. Megemlékőnk Bekély György /Dósa Gy/ féle felkelésről is, aronki-vül felszólja az idegen nemzetségeket.

4. A király és udvara.

Szent István 1001-ben koronázta meg. /Flk. I. B. 11. 45.)

A pápától kapott keleti keresztel a Hármaskönyvben a koronázást kezdve címesül haarralla a magyar nemzet, ez aronban csak IV. Béla korában kezdődött. A királyok koronázásuk alkalmával IV. Andrást öle esküt olttak tenni. A koronázásnak mondja Werbőczy, jölleket az elso' királyaink idejében meg nevesíté igy.

IV. Ulászló megkoronázása után /1491/ köteles legyött idejét Magyarországon töltöni. Nagyon voltas, mennyei erényekben bővelkedik. A király adja az egyházi hivatalokat is, a pápa csak meg erősíti jölly gyakorolhat.

A királyi jölly 100 érig nem évül el. A király a dominyokkal jutalmaztat egyeseket /donatio/. És lehet örökösökön átunkarok, azaz királyi vagyon; vagy ideiglenes, azaz végleges.

A királyi királyságokat /jovivilegium/ szabhat, és is

kétfele: általános azaz örökös és különös, amely csak akkor örökös lehet ha az utódok neve is szerepel a kiváltságlevélben. Ercsét veszi a kiváltság, ha az adományos egy évvel belülről nem használja a birtokot. Legfelsőbb bírói sík a királyi kúria.

Salmát, Horvát-Szlavonország és Erdély lakói is ide küldték pereiket ábrivsgalás végék. Innen kerülnek végrehajtás alá az olyan perek, melyek nem járnak bíróságfiókával, pl. hitelt, jegyajándék.

A király által legfőbb bíró a nádor [palatinus].
 T. Mária király felesége hitelt és titkot.

5. Egyházi társadalom.

A Hómas-könyv királyi jóváhagyásán, fel vannak sorolva azok az (fő) egyházi főemberek, akik az 1514. nov. 19. én Budán tartott országgyűlésen jelen voltak. Az avariai vagy vranai perjeliséget állítólag vagy díjazás állította fel, akiknek közelességük volt a kass. hitelt védeni és hadakozni.

Az egyházi törvényekkel szemben a birtokjogokra vonatkozó peres ügyeket nem tárgyalhatnak. A képtalan tiszviselők lehetnek: tisztek és falusi bírók, akik az egyházközség tartozás közelesség jobbágyainak világi ügyeit intézik. A főpapok és egyházi nemesség hatalmas kérdés esetén, vagy világi javakra nézve az ország rendes bírójának vannak alárendelve. Főként az illetékes lehet süjtani az egyházi nemesség, ha felségsejtséget, nándékos emberölést és rablást követnek el.

Er a sokas Albert királytól származik. (Hk. T. R. 44. t. c. 89.) A főpap esküje 10 nemességgel egyenlő. A főpapok vidója 100 marku = 400 forint. Egyházi jóvedelmük fejében decimat nednek. Akik nem fizetnek decimat 6 denár keserű adó kötelesek adni.

A monostor / monasterium / vagy keletben / claustrum / a
 kegynek és más előkelő nemesek temetkező helye.

A templomok / ecclesia / részint 2 tornyosok, 1 tornyosok,
 vagy torny nélküliek; a főkápolnák / capella lignea.
 (Flk. T. R. 133 t.)

6. Világi társadalom.

Werböczy nem hátrahagyja a király és rendek / status et
 ordinis / kifejezést. A társadalom világa:

1. } Eháziak: főpapok / pötlétek /

2 } nemesek.

Világiak: királyság, nemesek: barones,
 egenlő joggal élők: magnates, nobiles, proceres,
 homines communes nobiles, unius
 sessionis nobiles possessionati hominibus.

3. Nem nemesek: városi polgárok, kereskedők, iparosok.

4. Nem szabadok: jobbágyok vagy falusiak / jobbágyonok, villani,
 parasztok (rustici), [cselédok / famuli, fami-
 liares ignobiles] leheltek szabadok, nem
 nemesek, sőt nemesek is.

5. Raboljókörül nem ten emlitést.

Egy helyen az összes nemeseket népnek / populus / nevezik,
 a köznépek, vagyis a nem nemeseket pedig poltsnek.

(Flk. T. R. 4 t.) Werböczy nem ismerte jól az any-
 tulla előtti állapotokat.

A címer / arma / nem nemesit, az csak dis, sőt-
 sepes az adomány levél. A nemeseknek nig kiváltsá-
 gos joguk van, melyeket csak az 1848 i. évi VIII. t. c. min-
 telt meg.

A nemessejés elővess, aki szünetlen ö, zgyit
 rabol és erőszakos paráznaságot kövél el. A ne-
 mesi birtok elvitési ideje 32. év.

A nem nemes városi polgárokat is kitüntetéssel a ki-
 rály címerrel.

A jobbágyok peres ügyében a földön szolgálatot igazságot.

A parasat örökös nem létező szabados rendelkezés-
 tik, ingó vagyonával. A szerett ingatlan birtokának
 felle a földesúr, ősi örökösjei is erre vállanak.
 Ha véprendelet nélkül hal meg, akkor ösres va-
 gyonát a földesúr örökli.

4. Alkotmány és törvényhozás.

A alkotmány a közhatalmi egységben működő
 tagok viszonya, amelyről nálunk csak 1279 óta lehet
 beszélni. I. Ulászló korából egy országgyűlést említ
 1914 októ. 17. [congregatio generalis] ~~ezzel~~ amelyen
 Werbőczy bemutatja a Harmaskönyvet.

A törvényhozás jogát Werbőczy szerint Szent István megerősíté-
 zása óta királyainknak ruházták, ez kivétel, mert
 a főpapok és királyi főbírák tanácsa meghallgatásából
 adták ki a törvényeket. A törvényhozáshoz rendelték
 Werbőczy korában: a praelati, barones, magnates, proceres,
 és nobiles, a városi polgárokat nem lesz említés.
 Szénel a törvényről, az iparságról, a keresztről és bűnös-
 ségről. A nobiles is lehet törvény. A törvény és a szokás
 között az a különbség hogy az egyik rögzített keletkezett,
 a másik lassan fejlődik. Szénel Szent István,
 Szent László, II. András, Lajos, Zsigmond, Albert,
 Mátyás és I. Ulászló királyok törvényeiről.

8. Hitelet és bellemi művelődés.

Felsőregia az ünnepeket, de I. Ulászló korában
 lévő hitelesről nem ad felvilágosítást.
 Iskolákról művelődésről és a bellemi életéről sem
 emlékszik meg. Korában szénel a hivatalos

eljárásban hánált levelekről. Királyi adomány-
levelek (litterae donationales), iktató levelek kate-
jéró és megintó levelek, sorabba pertchiro' levelek,
bírói vagy bíróságlevelek, tanuvallató levelek.

A leány nevedről nyugtató leveles kérésitenek.

A zálogba adott birtokról záloglevelet állítanak ki.

A korleveles, vagy hydellaskoth levelet a kirá-
talanok és a hitelles helyek állítják ki. Ez
ma az anagakönyvi kironak pótlója. A városi
sajgókönyvekkel (protocollum seu liber civitatis)
a bíró és az esküdt polgárok vezetik.

Felmondja a királyok évi négyes kiváltság leveleit,
sorabba arokat, melyek évi négytelennel. Vannak
hamis oklevelek is, melyeket Zömlény Gábor adott
kérésitell.

A kiváltságos pecséttel (sigillum) kell megörösi lenni.

E kétféle hitelles (authenticum) és nem hitelles
(non authenticum). Hitellessé a fejedelmek, a reudes,
bírók, kiptalanok konventok, városok és a
mezővárosok pecsétjei. Nem hitellesek a magán-
nemzetek pecsétjei, de kivétel képeznok az
püspökök, a stanaei perjel, az örökös ispánok,
a rácsmagi deszota pecsétjei.

észeket,

I. Késlynak 3 pecsétje volt. Volt vörösi vászra
nyomott gyűrű pecsétje, melybe A betű volt metsve.
A egyik pecsét lapjára páros volt nélnel keltő pecsét-
tel és kétfelől eg-eg sárkány alakja. Nag Lajosnak is volt
gyűrűs pecsétje. Esignondnak egyfejtű sass pecsétje volt.
A császári pecsét rendszeren kétfelű sass volt.

9. Kormányzat és helyi közigazgatás.

A helyi közigazgatás szervei: a vármegyék, városok, mezővárosok, falvak és a földesurak joghatóságok. A vármegyék élén az vármegyei ispán, az alispán, a polgármester, és a Pilis vármegyéknek csak polgármesterek vannak. A hivatalok egy évig tartó ideig viselik. A végrehajtásnál, postakézbesítések, pénzügyi ügyekben a királyi vagy nádor, a képtalan vagy a konvent emberei.

Megyei képviselők csak nemes emberek lehetnek akiknek abban a vármegyében birtokuk volt.

A vármegyei ispánok törvényneveik az ispánok, alispánok és polgármester csak kivált hatalmaskodás vagy eszakihozadás tárgyában lehetnek ítéltek. A peres ügyek felvételéig azoknak peres ügye még nem volt a királyi kúriában, az a királytól perújítást kérhet, amely a megyei törvényneveken történik 3 forint lefizetésével.

A szabad városok körül némelyiknek van polgármester (magister civium), a többi városnak vannak bírái, esküdts polgármester és tanácsosai (consules). Ők intérik a polgárok peres ügyeit és innen felküldik elégedetlenség esetén az királyi tanácsmester vagy királyi felsőj elé.

(Polgármester) A szabad városok főbenjáró bűnösségénél fellebbezésnél csak akkor van helye, ha a hatáskörrel halállal akarják sújtani.

A mezővárosok és falvak Normánnyzásárol nem találtam adatokat.

A jobbágyok, falusiak, paraszok ígét első sorban a földesúr inkési és csak erutan lehet az ígét a bíró, vagy a megyei ispán elé vinni. A föbenjáró íté-
léssel sújtott családok birtokának $\frac{2}{3}$ ad része a földesúré mint bíróé, $\frac{1}{3}$ -ada az ellenfélé, akinek sátorik az elítéllet koribe adni. Ha ezt elmulasztja, akkor a saját végonaiból kell megfizetnie a díjakat. Az elgyőzött család az ellenfélle bírók leszártakadjá.

10. Küliég, hadiég;

Küliégről nem beszél a forrás. A hadiég meghatározását Gratianus és a Digesták alapján adja.

II. Ulaszló koriban eg kis banderium 800, a többi banderium 400 emberből állott, melyek-
nek felét nehéz véstes fegyveresek, a másik részét könnyű fegyveresek vagy köz-
nyelven husárok tették. A nemesek minden 20 kapu vagy jobbágytelek után eg lovast, az egytelkes nemesek pedig hár-
száz sátorlak eg lovast kiállítani. Vannak fegyveresek / romigeri/, husárok / hu-
sarones) és galogosok / pedites.)

A király tartatik zsoldot fizetni aratának a
tisztekenek, katonáknak és zsoldosoknak,
alkiket az ország védelme céljából alkalmaz.
A 1514-iki törvények elrendelik a pa-
rasztlázadásban részt vevő kapitányok,
századosok és tizedesek megölését.
I. Ulászló Vána mellett Murád közk
császár 1444-ben legyőzte.

11. Pénz és adóügy.

A Harmaskönyvben előforduló pénzek: egy
forint (floreus) = $\frac{1}{4}$ márika (gira) = 100. dénárral,
de a pénzeket a törvényreikük előtt egy,
márikás 50. dénárral számítanak. Egy neher
erős márika = 4 a. forins = 400. dénárral.

Egy arany márika = 72 forinssal. (Flk. II. R.
72 t. 45). A quadrans = 1 krajcárral.

A király jövedelme: a kemara kasszáját Magyar
országban nedik, az 50. nedes Erdélyben és a
nyestör adót Slavoniában. Elmincadol
nednek az egy forintra értékesített dolgok után,
meliket az országból kivisznek. A márkos
erdők után sertesdezsna, vag vims nednek.
Földesúr kassza: a hegy- v. a sílóhegy vims.
Gyabona és bortilenced minden jobbágytól, és a
dezsma kivétel, elők kellek beadni aronkiváb,
ajándék és ingen munka. Es ellenkerik a regit
dezsma törvényekkel, neresetesen Nag Lajos de-
zilenced törvényével, mely orans előb. páspótki
tizedek kell kivenni, a kilencedik tizedet pedig
a földesúr részére.

1782 a fel-
fogás teljes
mest a ser-
viensek
csak 1260
Laj'a'ból
Közvet
leank
nemessé
L. Erdélyi
A kunkel
legkörti ku-
sals kérdés
143 l.

a szabad serviensekről azt mondja Werbőczy,
hogy azok II. András uralkodás előtt nemesség voltak
& király mentesítést valaképp vinn és huszár-
cad fizetés alá.

12. Gazdasági élet.

Összeállítás, ipar, kereskedelem.

A földművelés virágzó, ismétlik a buzát, rozsot, árpat, zabot és a tönkölyt. Sőt hegyen virágzó gyümölcsösök és szőlőkertek vannak. Az elcalogositott jószágok az örökösök viszálykaszájában. Közösségi ügyek ügyén 2 vagy több fel megsemmisíti egymás közt a birtokjogát, de törvényes ráruházás is működés.

A birtok eladás háromféle: ok nélkül való, okosru, amely néha érvényes és működéses, amely mindig megáll. A eladással előző is az örökösökkel kell megkínálni. Ha az eladás ok nélkül történt, akkor az eladó testvér rész megbecsülik és a vásárlót pénzzel kárpótolják. A becsü lehet közbecsü és közbecsü. Az ingó javaknak csak közbecsüjök van.

Fölszólja az ingatlanok értékes közbecsü mérés: pl. köböl épült vár = 100 marka. Egy hold 72 kir. öl hossza is 12 kir. öl szélesség. Egy ékealj = 150 kir. mértékű hold. Egy kicsi nántó földnek becsü ára, holdankint 70 denár. Egy karaalj vagy hold négy 100 denár, azaz 1/4 marka. A szőlők örökbecsü alá esnek.

Egy egy ökeri ára 1 marka.

Az iparosok közül csak Pályák Pécsi budai sabb (sátor) van nevesítés említve. A halában bevált essis műcsokról, vargákról, kimerőkről. Az iparosok részébe (collegium) tartoznak.

A keresztelők is alakitárnak cshetkez.
 A zsidók már akkor is uszáskodtak.
 Vasárk: Van hedi és országos vasár. A vasárnap
 a király adományosa.

13. Családi és társadalmi szokások.

A lakosok berendezéséről, ruhájáról nem ten említést
 Westöcay. A kamisan esküvőknek tülk ru-
 hában kelless járnok.
 A családi élet tisztaságára szigorú törvények
 rigelték. Tilos a vérszonok között nevedisen
 belül házasságot kötni. Jegyajándékot kap,
 a menyasszony a vőlegénytől, a műlletől es
 az anyjától, amelyet visszakap elválás, vagy
 törvénytelennek minősíték házasság felbontás a
 után is. A törvényesen fihazadott nő hitbét
 kap (dos) özvegye eseten a feje vagyonától.
 A hitbét elveszti az elvált asszony.
 Apai hatalom alatt állanak a lányok nem bocsát
 fiúk es ereknék a fiúk. A lányok ha fihaz mennek
 a férj hatalma alá kerülnek. Teljes koru a férfi
 24 a nő 16 éves korban. Ha nemes ember örö-
 kösök nélkül hal meg akkor hitokai a fiasra ha-
 ramlanak. A apai vagyon a fikat illeti. Ha a porost-
 nak nimesen örökös, ősi birtoka a földesúr a ~~mű~~ áll
 Végrendelet nélkül minden vagyon a földesúr örökös
 A lányoknak hányneged /ius quadratium/ fejeben
 elkülönítik az apai házat, ahol fihaz mennek elük is
 maradnak es az apai birtok neged részét, ha a testvé-
 rek között birtok elosztás történik. A hányneged

az a birtokjog, melyet a leányok kapnak az apai örök-
sejtől felvő javából, de a visonaválthatóság kikötésével.
[Hk. I.R. 88t. 15.] A nők oldalán nem örökölhetnek.
Ha a férj fiúsítka felleiget, ennek halálával csak ~~után~~
az esetben örökölhetnek a leányok is, ha az a fiúsító
levelben be van írva [utrumque setum].

A gyámság háromféle lehet: törvényes, végrendeleti és
rendelt. A gyámgyermkek eltekintve kezeletet
nőktak kizárólag. Ha a gyám gyámsága esik
törvényes kérek után a gyámgyermkek bevádolhatják.

14. Biróskodás és erkölcsi jellemzés.

A Hármaskönyv legfőbb círképe az igazságszolgalattal
foglalkozik. A jöttökés pedig dolytan nem ke-
nélhetik ki földesurikat.

A városi polgárok uiglet a polgármester, a városi bi-
rák, vagy tanácsosok indék, innen felküldhetik
a kir. tárnokmester itélősekre elé.

A megyei törvénnyel a jöttökés számára fellebbi teli
használat volt. Ha maafokú biróság a királyi Rada
melynek rendes birái: a nádor, országbiró tit-
kos kancellár. A rendes birák segédei a prótono-
sok vagy itélőmesterek.

A királyi udvar legfőbb biró a nádor. A királyi törvény-
süket legalább is két rendes biró és a tittinek
a befelőlése tartotta. Itt viláskolta a király az
ülőkötet v. titkárbirakat [assessores]. Ezeknek
rendes fizetésük volt és pedig főpapnak és bírónak
700, a tittinek 300 a forint évenként.

A főpapok és egyházi neműek világi dolgaitban
a világi biróság alá tartoznak.
A törvény elé való iderést a király v. a nádor
emberei és a konvensék küldöttei végzik. Ha meg-
intést perbe hívás követi azok, akik az itélet
végrehajtását megakadályozzák visonaválthatóság
[reputatio] kéretnék el és büntetésül kapnak.

A szabad városok királyi neveléssel ismét megújították
mokat a perket melyek háromszor voltak a
Királyi felsőj. előtt.

Az ártatlanság bizonyítására csak a tanuvallást,
semlegesítést és az esküt használták. A parasztnak
nemes ember ellenében tett esküje érvénytelen. A kormis
esküvő büntetés éri. A perst kormi - halandisani
nem szabad. Főbenjáró a pénzbüntetés volt szokásu.
Főbenjáró bünt kövöl el az, aki a nemes házába
beront, s az odlevőket megöli, vagy megveri. Az
a nő, aki fejét, süleit, gyermekét megöli vagy
megöletti. A olyan egyházi személy, aki felségsértés
nyilvános hűtlenséget követ el. A ilyen ember
elvérsi vagyonát és a fejét. A királyt nem
lehet főbenjáró ítélettel sújtani. A fejezség
attán külföldre a főbenjáró ítélettel, hogy
nem szabad, a büntet elfogni és lenyakarni.
A birtokának 2/3 részét a kiró 1/3 ad pedig a felperes-
kappi zálog címen. Aonkivül emberdíjaz. (Roma-
gium) fizet. Magyarországon a főpapok és más díjaz
400 más nemesé 200 a paraszti 80 forint. A elődj.
ennel a fell. [I. Miklós idejében]

I. Miklós idejében meg a sudr bírós sem tudták,
hogy a orkai, v. rendelősek szerint itéljének.
Verböcznek nagy idejéne, hogy a Flaimas könyve-
vel megjelölte az az utas, mely az igazság-
gátlatában már nélkülözhetetlen volt.